

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2021, c. 7, s. 1: 387-430

**Klasik ve Modern Dönem Hadis Fetva Kitaplarının Muhtevalarına
Yönelik Bir Mukayese**

A Comparison of the Contents of Classical and Modern Books of Fatawa Al-Hadithiyyah

Ali Can KANOĞLU

Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Res. Assist., Sakarya University,
Faculty of Theology, Department of Hadith
Sakarya / TURKEY
alikanogluoglu@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-5807-6652

DOI: 10.47424/tasavvur.889710

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 02 Mart / March 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 03 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Kanoğlu, Ali Can. “Klasik ve Modern Dönem Hadis Fetva Kitaplarının Muhtevalarına Yönelik Bir Mukayese”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 7/1 (Haziran 2021): 387-430.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz*

Bu çalışmada, akademik mecrada henüz yeterince çalışılmamış olan “hadis fetvaları” konusu ele alınmıştır. Hadis fetvaları literatürü Hadis ilmine akademik ilgisi olan ya da olmayan bütün Müslümanların hadis konusunda hocalara yönelttiği sorular ve bu sorularla hocaların verdiği cevapların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır. İlk örneği hicrî 3. yüzyılda görülen bu literatürün en meşhur örnekleri hicrî 9 ve 10. yüzyıllarda tasnif edilmiştir. Bu türün en dikkat çekici özelliklerinden biri Müslümanların umumuna hitap etmesidir. Günümüzde de gerek şekil gerek de hitap ettiği kitle bakımından hadis fetvalarına benzeyen ve bu literatüre dâhil edilebilecek eserler yayınlanmaktadır. Ancak klasik dönemdeki eserlerle günümüzde kaleme alınan eserler hem yöneltilen sorular hem de verilen cevaplar açısından farklılık arz etmektedir. Bu çalışmada hadis fetvaları literatürünü tanıtmak ve bu türün iki farklı dönemdeki örneklerini çeşitli açılardan kıyaslamak amacıyla klasik dönemden Sehâvî ve Süyûtî’nin, modern dönemden de Ahmet Yücel ve Yavuz Köktaş’ın bu konudaki eserleri incelenmiştir. Bu incelemede esas olarak yazarların buradaki üslup ve yöntemine, kaynaklarına ve fetva istenen konuların içeriğine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Fetva, Suâlât, el-Ecvibe, el-Hâvî

Abstract

In this paper, I analyse the issue of “hadith fatwas” (al-fatawa al-hadithiyyah), which has not studied enough in academic ground. The literature of hadith fatwas is consisted of the questions asked by all Muslims, whether they have academic interest in Hadith or not, to the scholars and the answers given by the scholars. The most famous samples of this literature, which dates back to 3rd century AH, were written in the 9th and 10th century AH. One of the most distinguishing features of this genre is that it addresses

---

* Çalışmamızın eksik yönlerini göstererek gelişmesine vesile olan Prof. Dr. Abdullah Aydınlı ve Prof. Dr. Halit Özkan hocalarımla Dr. Ömer Faruk Akpınar ve Ömer Faruk Maden ağabeyimlerime şükranlarımı sunarım. Ayrıca pandemi sürecinde kendi çalışma vaktinden feragat edip bana uygun çalışma ortamı oluşturmak için çabalayan fedakâr eşim Ayşe Kanoğlu’na minnettarım.

all Muslims. Various modern works can be included in this literature, which are similar to hadith fatwas in terms of the form and the audience addressed by them. However, the works of the pre-modern and modern eras differ in the sense of the questions and the answers. In order to introduce this genre and compare between its samples in two different eras, I examine the works of as-Sahawi, as-Suyuti, Ahmet Yücel and Yavuz Köktaş. In this study, I focus on writers' wording and method, sources and content of subjects of fatwas.

Key words: Hadith, fatwa, sualat *al-Ecwiba*, *al-Havi*.

Giriş

İslami ilimlerin diğer dallarında olduğu gibi hadis ilminin kapsamına giren konularda da cevabı aranan sorular ve tartışılan meseleler hep olmuştur. Gerek hadisin metni gerek senedi gerekse de usul konularında ön plana çıkan bu tartışmalar talebelerin yahut halktan bazı kimselerin hocalara pek çok soru yöneltmesine zemin hazırlamıştır. Yöneltilen sorular ve bunlara verilen cevaplar da zaman içinde birçok ilmî-edebî türün ortaya çıkmasını sağlamıştır. “Suâlât” ve “hadis fetvaları” literatürleri bu kapsamdaki bazı örneklerdir.

Hadis fetvalarına göre daha erken bir dönemde yoğun olarak tasnif edilen suâlât türü eserler genelde talebelerin hocalara yönelttiği sorular ve cevapların derlenmesiyle oluşmuştur. Günümüze ulaşan ve ulaşmayan örnekleri dikkate alındığında en çok hicrî 3. asırda revaç bulduğu anlaşılan¹ suâlât türü eserlerde hocaların raviler hakkındaki görüşlerine, kullandıkları kavramlarla tam olarak hangi anlamı kastettiklerine, rical kitaplarında zikredilmeyen bazı bilgilere,² hadis tarihi ve usulüyle ilgili önemli bilgilere, hadislerin sıhhatine dair hükümlere, ilelül-hadis konularına ve ait oldukları dönemler hakkında sosyal, ilmi ve siyasi açılardan kıymetli bilgilere rastlamak mümkündür.³

Bu açıdan bakıldığında bu türün ilmi çevreler içinde ortaya çıktığı ve ilim adamlarının sorduğu soruları ve aldıkları cevapları içerdiğini söylemek

¹ Bk.: Mustafa Tatlı, *Rical Bilgisinin Tespiti* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 81; Mustafa Tatlı, “Biyografi Yazıcılığının Temel Taşı: Suâlâtlar”, *İslam Te’lif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, (2018), 27.

² Abdurrahman Kurt, “Rical Edebiyatında Suâlât Türü Eserler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/26 (2015), 149, 150.

³ Kurt, “Rical Edebiyatında Suâlât Türü Eserler”, 156, 157.

mümkündür. Bunun yanında ilimle meşgul olmayan Müslümanların da hadislerle ilgili birtakım soruları olmuştur. Tabii olarak bunları hadis ulemasına sorma ihtiyacı hissetmişlerdir. Verilen cevapların bir kısmı risaleler halinde kayıt altına alınmıştır. Zaman içerisinde de bu tür risaleler genişletilerek kitap haline getirilmiş ve “Hadis Fetvaları” literatürü oluşmuştur.

İslami ilimlerin diğer dallarındaki meselelerde olduğu gibi hadisle ilgili konularda da Müslümanların merakı ve cevap arayışı canlılığını hep korumuştur. Günümüzde de hadis ilmini ilgilendiren birtakım meseleler farklı ortamlarda tartışılmaya devam etmektedir. Bu tartışmalara hiç şüphesiz hadis ilmine doğrudan bir ilgisi olmayan insanlar da şahit olmaktadır. Doğal olarak onlar da bazı soruların cevaplarına ulaşmak istemekte ve bu hususlarda bilenlere danışmaktadır. Bu sebeple “hadis fetvaları” şeklinde isimlendirilmemekle birlikte günümüzde de hadis ilminin bazı temel meselelerini herkesin anlayabileceği şekilde aktarmayı amaçlayan ve genel olarak hitap ettiği kitle açısından benzer işlevlere sahip eserler telif edilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle hadis fetvaları literatüründe meşhur olan eserler zikredilerek bu türün genel özellikleri açıklanacaktır. Daha sonrasında hadis fetvaları literatürüne dahil edilebilecek çağdaş bazı eserler zikredilip bunlardan bazıları çalışmanın son bölümünde yapılacak mukayese için seçilecektir. Söz konusu bölümde klasik dönemdeki hadis fetvaları ile günümüzde telif edilen benzer eserler arasında muhteva kıyaslaması yapılarak tartışmalı bazı konuları ele alışları incelenecektir. Muhtevaların kıyaslanmasıyla iki farklı dönemde yaşamış insanların merak ettikleri konuların benzerlik ve farklılıkları ortaya konulacak ve farklı dönemlerde yaşamış ilim adamlarının benzer meseleleri nasıl ele aldıkları belirlenmeye çalışılacaktır. Eserlerini kaynak olarak kullandığımız Sehâvî ile Süyûti, Ahmet Yücel’le de Yavuz Köktaş çağdaşlardır. Bu isimler hadis ilminde ihtisas yapanların itibar edip eserlerine sürekli müracaat etmeleri sebebiyle öne çıktıklarından, iki farklı dönemden âlimlerin hadis fetvaları konusundaki yaklaşımlarını mukayese etmek için esas alınmışlardır.

Hadis Fetvaları

Halkın bazı sorulara cevap aramasından dolayı telif edilen⁴ ve “halkın gündemi”⁵ olarak değerlendirilebilmesi mümkün olan hadis fetvaları, ilmî birikime sahip kimselerin tartıştığı konuları içeren eserlerden ayrı olarak incelenmesi gereken bir konudur. İlim taliplerinin bilemedikleri, kavrayamadıkları yahut daha iyi bilen birine tasdik ettirmek istedikleri bir konuyu yetkin birine arz etmeleri gibi ilimle uğraşmayan insanlar da bilmedikleri hususlarda âlimlere müracaat etmişlerdir. Bu müracaat, genellikle hadislerin hükmünü sormaya yönelik olduğundan soru soran müstefti, verilen hükümler/cevaplar da fetva olarak tesmiye edilmiştir. Bu soru-cevaplar zamanla “el-fetâvâ'l-hadîsiyye” (hadis fetvaları) diye meşhur olan yeni bir literatür oluşturmuştur. Bu bölümde söz konusu literatürün klasik ve modern örnekleri genel hatlarıyla tanıtılacaktır.

Klasik Dönem Literatürünün Başlıca Özellikleri

Hadis fetvaları literatürünün ilk örneklerinin İbnü's-Salâh (ö. 643/1245)⁶ ya da Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328)⁷ tarafından ortaya konulduğu görüşlerine göre bu türdeki ilk eserler hicrî 7. veya 8. yüzyılda tasnif edilmiş olmalıdır. Ancak kanaatimizce İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-ḥadîş ve't-tefsîr* adlı eseri de hadis fetvaları literatürüne dahil edilme-

⁴ Yavuz Köktaş, *Hadis Fetvaları Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 15.

⁵ Halit Özkan, *Memlûklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 170.

⁶ Bk.: Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 163.

⁷ Bk.: Mehmet Görmez, “Fıkhü'l-Hadîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 12/548; İsa Uysal, *İbn Hacer el-Heytemî* (ö. 974/1567), *Hayatı, Eserleri ve “el-Fetâvâ el-Hadîsiyye” Özelinde Hadîşçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans, 2015), 29. İbn Teymiyye'nin el-Fetâvâ'l-Kübrâ adlı eserinde incelediğimiz tahkikine göre toplamda 1065 mesele vardır. Numara verilen son mesele için bk.: Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1408), 5/294; Yavuz Köktaş'ın tespitine göre bunlardan sadece 25 tanesi hadisle doğrudan ilgilidir ve bu kitabın bu literatüre dahil edilmesinin sebebi cevap kısımlarında çok fazla hadis kullanılıyor oluşudur. Köktaş'ın açıklamaları için bk.: Köktaş, *Hadis Fetvaları*, 2014, 43, 44 Bu açılardan bakıldığında bu eseri hadis fetvaları literatürüne dahil etmemek daha doğru olacaktır.

lidir. Toplamda 195 soru içeren kitaptaki 127 soru hadis konularıyla ilgilidir.⁸ Eserin neredeyse %65'ine tekabül eden bu oran onun da hadis fetvaları literatürüne dahil edilmesini gerektirmektedir. Bu da söz konusu literatürün kökünün hicrî 3. asra kadar uzandığını ortaya koymaktadır.

İbn Kuteybe'nin *el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve't-tefsîr*'i, İbn Abdilberr en-Nemerî'nin (ö. 463/1071) *el-Ecvibetü'l-müstev'ibe fi'l-mesâili'l-müstağribe fi kitâbi'l-Buhârî*'si, İbnü's-Salâh'ın *Fetâvâ ve Mesâil diye bilinen Fetâvâ ve mesâilü İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadîs ve'l-uşûl ve'l-fıkh*'ı, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *el-Mensûrât ve 'uyûnü'l-mesâili'l-mühimmât*'ı (ya da bilinen adıyla *Fetâvâ'l-İmâm en-Nevevî*), Zeynüddin el-İrâkî'ye (ö. 806/1404) ait *Ecvibetü'l-Hâfız el-İrâkî* adlı kitap, İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1449) ait *Fetâvâ'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî fi ahvâli'l-kubûr ve ehvâli'n-nüşûr, el-Ecvibetü'l-vâride 'ani'l-es'leti'l-vâfide min Haleb* adlı eserler, Sehâvî'nin (ö. 902/1497) *el-Ecvibetü'l-merzûyye fî mâ sü'ile (es-Sehâvî) 'anhü mine'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*'si, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-Hâvî li'l-fetâvî*'si ve İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*'si bu literatürün en önemli kitaplarıdır. Bu eserlerden son üçü diğerlerine nazaran daha meşhur olmuştur. Mezkûr eserlere bakıldığında bu literatürün en meşhur örneklerinin hicrî dokuz ve onuncu asırlarda telif edildiği görülmektedir. Bu eserlerin bazılarının içeriği sadece hadis ilmi ile ilgili konulardan ibaret değildir. Sehâvî ve İbn Hacer el-Heytemî'nin eserlerinin neredeyse tamamı hadis fetvalarından müteşekkil iken Süyûtî'nin eseri farklı ilim dallarındaki fetvaları da barındırmaktadır.

Muhteva açısından hadis fetvaları çok geniş bir yelpazeye sahiptir. İlgili konuyla alakalı bir hadisin olup olmadığı, hadislerin sıhhat durumu, hadis metninin doğru şekli, hadis usulü konuları, raviler hakkındaki bazı meseleler,

⁸ Hadise dair soruların konu dağılımı muhakkiklerin tespitine göre şu şekildedir: Hz. Peygamber'in hadislerdeki garib kelimeler (46), onun hadislerinin şerhi (20), sahabe, tabiin ve daha sonrakilerin sözlerindeki garib kelimeler (52), onların sözlerinin açıklamaları (3), hadis ve eser arasında ortak meseleler (5), hadis usulüyle ilgili meseleler (1). Muhakkiklerin mukaddimesi için bk.: Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve't-tefsîr*, thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Harâbe (Dımeşk: Dârü İbn Kesîr, 1410), 18; Köktaş'a göre hadisle ilgili soruların sayısı 148'dir. Bk.: Yavuz Köktaş, *Hadis Fetvaları Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014), 89. Aynı sorular bazen farklı kişiler tarafından farklı konulara izafe edilebildiği için iki ayrı sayı ortaya konmuş olmalıdır.

birtakım tarihi bilgiler bu türün içeriğini oluşturmaktadır. Bu soru çeşitleri aşağıdaki paragraflarda zikredileceği şekilde örneklendirilebilir.

İnsanlar karşılaştıkları herhangi bir durumla ilgili bir hadisin olup olmadığını merak etmişlerdir. Mesela Sehâvî'ye "hudud ve vatan muhafazasına bağlı kalıp nevbet beklemek"⁹ konusunda rivayet olup olmadığı sorulmuş o da bu konuda birçok hadisin olduğunu belirtmiştir.¹⁰ Başka bir yerde Aşure günü göze sürme çekme hakkında bir hadis olup olmadığı sorulunca o, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Fezâ'ilü'l-evkât* adlı kitabından "Aşure günü ismid ile sürme çekenin gözü ebediyen iltihaplanmaz" hadisini aktarmış ancak bunun seneddeki bir ravi sebebiyle sahih olamayacağı hükmünü savunmuştur.¹¹ İmamın namazda selam verdikten sonra orada oturması hakkında bir rivayetin olup olmadığı da ona yöneltilen sorular arasındadır.¹² Benzer şekilde Süyûtî'ye sakalı taramak ve tararken okunacak bir şeyin olup olmadığı sorulmuştur. O da Hz. Peygamber'in sakallarını taradığına dair rivayetleri içeren eserlere ilgili hadislerle işaret ettikten sonra okunacak dua konusunda bir hadis ya da rivayetin vârid olmadığını belirtmiştir.¹³

Hadislerin hükmü de merak edilen konular arasındadır. Sehâvî'den "Kim bir evi piyasa değeri dışında satarsa onun parasında bereket bulamaz"¹⁴ hadisinin sıhhat durumu ve bu hadisi tahriç edenler hakkında bilgi istenmiştir.¹⁵ Yine ondan "Müminin bir amele niyet etmesi o ameli yapmasından daha

⁹ "رباط" kelimesinin tercümesinde Mehmed Sofuoğlu'nun ifadelerini tercih ettik. Bk.: Müslim b el-Haccac, *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988), 6/120.

¹⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye fî mâ sü'ile (es-Sehâvî) 'anhü mine'l-eĥâdîsî'n-nebeviyye* (Riyad: Dâru'r-Râye, 1418), 118.

¹¹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 157.

¹² Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 269.

¹³ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1436/2015), 1/373.

¹⁴ Bk.: Ebû Abdullah İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâi'l-Kütübü'l-Arabiyye, ts.), "Ruhûn", 24.

¹⁵ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 264.

hayırlıdır”¹⁶ hadisinin hükmü ve manası istenmiştir.¹⁷ Bir diğer örnekte “Benden sonra bir peygamber olsaydı Ömer b. el-Hattâb olurdu”¹⁸ rivayetinin hadis kitaplarında aslının olup olmadığı Süyûtî’ye sorulmuş, o da bu hadisi Tirmizî ve Taberanî’nin tahric ettiğini ifade etmiştir.¹⁹ “Hülle yapana da yaptırana da Allah lanet etsin”²⁰ hadisinin sıhhat durumu da ona yöneltilen sorular arasındadır.²¹

Bir hadisin lafzını tam olarak hatırlamayanlar da hocalara müracaat ederek ilgili hadisin lafzına dair doğru bilgiyi araştırmışlardır. Örneğin Sehâvî’nin Şemseddin el-İstanbulî²² diye zikrettiği bir âlim ona kişinin arkadaşından çıkan yel sebebiyle gülmesi hakkındaki rivayeti sormuştur.²³ Benzer şekilde Süyûtî’ye de “Şöhret elbisesini giyen” hadisinin lafzı ve kimin rivayet ettiği sorulmuştur.²⁴

Müsteftiler hadis usulüyle ilgili meseleleri de merak etmişlerdir. Örneğin sahabe ravilerini zikrettiği üç hadisin uydurma olup olmadıklarını öğrenmek isteyen biri bunların peşinden zayıf hadisle garib hadisin farkını da sormuştur.²⁵ Bir başka meselede “İki yüzyıl sonra sizin en hayırlınız ailesi ve malı olmayandır”²⁶ hadisinin mensuh olduğu görüşü nakledilmiş, Süyûtî de ceva-

¹⁶ Bk.: Muhammed b. Selâme el-Kuzâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985), 1/119.

¹⁷ Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-merzıyye*, 345.

¹⁸ Bk.: Muhammed b. İsmâ‘il et-Tirmizî, *el-Câmi‘u’l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Marûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1996), “Da’vât”, 52.

¹⁹ Süyûtî, *el-Hâvî li’l-fetâvî*, 1/356.

²⁰ Bk.: Süleyman b. Eş‘as b. İshak es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünenu Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997), “Nikâh”, 16.

²¹ Süyûtî, *el-Hâvî li’l-fetâvî*, 1/342.

²² İsmi geçen âlimin asıl adı Şemseddin Ahmed b. İsmâ‘il olan Molla Gürânî olması muhtemeldir. Bk. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Molla Gürânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30/248.

²³ Sehâvî, *el-Ecvibetü’l-merzıyye*, 323. Bu olay aynı zamanda hicrî 9. asırda uzak bölgelerdeki ulema arasındaki bağı göstermesi ve hâlâ bir hadis için uzaktaki âlimlere müracaat edildiğini izhar etmesi açısından önemlidir.

²⁴ Süyûtî, *el-Hâvî li’l-fetâvî*, 1/347.

²⁵ Süyûtî, *el-Hâvî li’l-fetâvî*, 1/339.

²⁶ Soruda takti yapılarak zikredilen hadisi Süyûtî cevabında Ebû Ya‘lâ el-Mevsilî’nin *el-Müsned* adlı eserinden şu şekilde aktarmıştır: “أخرجه أبو يعلى في مسنده من حديث حذيفة بن اليمان بلفظ: "خيركم في"

bında bu hadisle ilgili açıklamaları yaptıktan sonra nesih konusunun talep bildiren konularda söz konusu olabileceğini ancak haber bildiren konularda söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Hatta haber bildiren konularda nesih bahsetmenin usul kaidelerini bilmemekle aynı anlama geldiğini savunmuştur.²⁷ Başka bir usul konusu olarak hadis ravisi ve talebesinin dikkat etmesi gereken konulara da yer verilmiştir. Mesela avamdan birinin bahçe, bostan gibi hadis rivayet etmeye uygun olmadığı düşünülen mekanlarda hadis rivayet etmesi konusunda Sehâvî'nin görüşü istenmiştir.²⁸

Hadis ricaliyle ilgili birtakım bilgilere ve müelliflerin bazı raviler ve muharrifler hakkındaki görüşlerine de hadis fetvalarında rastlamak mümkündür. İbn Ved'ân el-Mevsilî'ye (ö. 494/1100) nispet edilen *el-Erba'ûne'l-Ved'âniyye*²⁹ adlı eserdeki hadislerin hükmü Sehâvî'den istenmiştir.³⁰ Bir diğeri ise Hucr b. Kays el-Mederî'nin (ö. ?) zabt durumunu,³¹ bir başkası ise ona Kâ'b el-Ahbâr'ın (ö. 32/652-53 [?]) Kâ'b b. el-Eşref mi yoksa Kâ'b b. Lüey mi olduğunu sormuştur.³² Aynı şekilde Sehâvî'ye Kâsım b. Firruh eş-Şâtıbî'den (ö. 590/1194) rivayette bulunan Dellâsî nisbeli kişinin kim olduğu sorulmuş, o da üç ayrı kişiyi zikretmiştir.³³

Sorunun doğrudan raviyle alakalı olmadığı durumlarda da cevap kısmında bununla ilgili bazı değerlendirme ve nakillere rastlanabilmektedir. Nitekim Hz. Osman'ın Hz. Ömer'den sonra hilafetle müjdelendiği hakkındaki rivayet kendisine sorulduğunda Sehâvî, söz konusu rivayetin isnad ve metni-

---

"الماتنين كل خفيف الحاذ" -وقيل يا رسول الله- ومن خفيف الحاذ؟ قال: "من لا أهل له ولا مال" (Ebû Ya'lâ [bu hadisi] münesinde Huzeyfe b. Yemân'ın hadisleri arasında şu lafızlarda tahric etmiştir: "Sizin iki yüzyıl içindeki en hayırlınız hafifü'l-hâz olanlarıdır." Ey Allah'ın Resulü! Hafifü'l-hâz olanlar kimlerdir diye sorulunca şöyle dedi: "Ailesi ve malı olmayandır.")

²⁷ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/353.

²⁸ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 473.

²⁹ Zührt ve ahlakla ilgili Hz. Peygamber'den geldiği ortaya atılan rivayetlerden oluşan bu eser başka bir yalancı ravi olan Zeyd b. Rifâa el-Hâşimî'ye aittir bk.: Emin Âşıkutlu, "İbn Ved'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 20/440, 441.

³⁰ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 117.

³¹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 630.

³² Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 284.

³³ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 431, 432.

ni verdikten sonra seneddeki iki ravi hakkında kendisine gelen bilgileri aktarmıştır.³⁴ Bu minvalde, hayal ürünü kıssalarıyla bilinen Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin (ö. 7./13. yüzyılın sonları [?]) telif ettiği siyer eserindeki bilgilerin ne kadarının doğru olduğu ve bunu okumanın caiz olup olmadığı şeklinde bir soru Süyûtî'ye sorulmuştur.³⁵ Aynı soru İbn Hacer el-Heytemî'ye de yönlendirilmiş, o da içindeki yanlış bilgilerin çok fazla olması sebebiyle doğrusunu yanlışından ayırmanın mümkün olmadığından bu kitabın okunmasının haram olduğunu savunmuştur.³⁶

Hadis fetvaları kitaplarında bir takım tarihi bilgilere ulaşmak da mümkündür. Mesela Sehâvî kendisine yöneltilen bir soruda İslâm'da ilk defa para (dinar) bastırmanın Abdülmelik b. Mervân (ö. 86/705) olduğunu ifade etmiştir.³⁷ Dimyat'ın barış ya da savaş yollarından hangisiyle fethedildiği³⁸ ve Ashâb-ı suffe'nin kimler olduğu³⁹ da ona yöneltilen tarihle ilgili sorulardır. Süyûtî de benzer sorulara muhatap olmuştur. Hz. Peygamber zamanında mum olup olmadığı sorulduğunda o, mum yakan ilk kişinin Hz. Peygamber'in bisetinden uzun zaman önce yaşamış olan Cezîme b. Mâlik el-Ebres olduğunu iddia etmiştir.⁴⁰

Eserlere bir başka açıdan bakıldığında soru soranın yetkinliği hakkında bir bilgiye ya da tahmine ulaşmak da mümkündür. Bazı sorulardan müsteftilerin bir kısmının ilimle iştigal eden kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Bu kişilerin isimleri bazen açıkça belirtilmiş,⁴¹ çoğunlukla da bu kişilerin kimliği hakkında bir açılama yapılmamıştır. Ancak müsteftinin soru yöneltme üslubundan ve merak ettiği konudan ilmi bir birikimi olduğu anlaşılabilenekte-

³⁴ Söz konusu iki ravi Amr b. el-Ezher ve Ebân b. Ebî Ayyâş'tır. Şube'nin Ebân hakkında "Bir kişinin Ebân'dan hadis rivayet etmesinden zina etmesi bana daha sevimli gelmektedir." dediğini aktarmaktadır. Bk. Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 63.

³⁵ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/355.

³⁶ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-ḥadîsiyye* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 160.

³⁷ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 9.

³⁸ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 89.

³⁹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 273.

⁴⁰ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/363.

⁴¹ Örneğin bk. Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 321, 323, 528, 531.

dir.⁴² Bu müsteftilerin sorularını kendi kanaatlerini tasdik ettirmek üzere yönelmiş olabilecekleri de imkân dahilindedir. Fakat gerçekten bilmedikleri yahut hatırlayamadıkları konuları da danıştıkları görülmektedir.

Konuyu daha anlaşılır kılmak için şu örnekleri zikretmek yerinde olacaktır: Sehâvî'ye fetva soran biri Sahihayn'da tahriç edilen "Bana önceki peygamberlere verilmeyen beş haslet verildi"⁴³ hadisindeki "[Düşmanlarıma] bir aylık mesafeden korku verilerek yardım edildim" ifadesinin başka tariklerde "iki aylık mesafe" şeklinde rivayet edilip edilmediğini öğrenmek istemiştir.⁴⁴ Başka bir müstefti ise "خدام" isminin noktalı mı yoksa noktasız mı okunacağı konusundaki farklı görüşleri zikrettikten sonra Sehâvî'nin görüşünü almak istemiştir.⁴⁵ Hz. Adem'in kullandığı ok hakkındaki rivayetin sıhhatine dair Süyûtî'ye sorulan bir soruda müstefti bu rivayetlerin kaynaklarını zikretmiş, aynı zamanda Süyûtî'nin bu konuda daha fazla malumata sahip olup olmadığını öğrenmek istemiştir.⁴⁶

Eserlerdeki sorulara bakıldığında müsteftilerin çoğunun halktan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan incelendiğinde hadis fetvalarının telif edildiği dönemdeki halkın hadislerle ilgili soru ve sorunlarını yansıttığı görülmektedir. Örnek olarak Sehâvî'den Müslümanların birbirleriyle buluştuklarında Asr Suresi okumaları hakkında fetva istenmiştir.⁴⁷ Yine başka biri ona insanlar arasında yaygınlık kazanan ve Hz. Peygambere nispet edilen "Hastalık sahiplerinden sakının!" sözü sorulmuştur.⁴⁸ Keçi-koyun,⁴⁹ basur hastalığı,⁵⁰ ekmeğe saygı⁵¹ ve kekik⁵² hakkında bir hadis olup olmadığı, kişinin kölesini

⁴² Örneğin bk. Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 117, 173, 241, 284, 312, 347, 473; Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/331, 333, 359, 361.

⁴³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Şuayb el-Arnâvûd (Dîmeşk: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1432/2011), "Teyemmüm", 1 (No. 335).

⁴⁴ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 604.

⁴⁵ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 550.

⁴⁶ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/347.

⁴⁷ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 288.

⁴⁸ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 309.

⁴⁹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 253.

⁵⁰ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 314.

⁵¹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 489.

⁵² Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 537.

Hayrullah, Sa'd, Sa'id veya Mes'ud diye isimlendirmesinin kerih görülüp görülmediği⁵³ gibi sorular da bu açıdan dikkat çekicidir. Süyûtî'ye ise zayıflıktan dolayı bir peygambere yumurta yemesinin emredilip emredilmediği sorulmuştur.⁵⁴ Bir başkası ona ip eğirme aletinin faziletini sorarken⁵⁵ bir diğeri içki içenlerin ibadetlerinin durumu hakkında bilgi istemiştir.⁵⁶ Süt mü yoksa balın mı daha faziletli olduğu,⁵⁷ Firdevs'in cennetteki mahalli,⁵⁸ cennette Hz. Âdem dışında birinin sakalının olup olmayacağı⁵⁹ da âlimlere yöneltilen sorular arasındadır. Sorulara bakıldığında bunları hayatın hemen her alanını ilgilendiren meselelerde halkın hadisler üzerinden çözüm üretme gayretinin⁶⁰ bir tezahürü olarak görmek mümkündür. Bununla birlikte hemen herkesin hayatında olan evcil hayvanlar ve ekmek gibi konularda hadis sorulması insanların işlerini bir şekilde Hz. Peygamber'le irtibatlandırma gayretleri olarak değerlendirilebilir.

Çağdaş Dönem Hadis Fetvaları

Günümüzde telif edilen akademik olsun olmasın bazı eserler de sadece ihtisas yapanlara değil de insanların geneline hitap etme noktasında hadis fetvalarıyla benzerlik göstermektedir. Abdülhay el-Leknevî'nin (1848-1886) *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile'si*,⁶¹ Yavuz Köktaş'ın *100 Soruda Hadis Meseleleri*⁶² adlı kitabı,⁶³ Ahmet Yücel'in *Hadis Konusunda Bilinmesi Gere-*

⁵³ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 598.

⁵⁴ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/346.

⁵⁵ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/359.

⁵⁶ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/343.

⁵⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, 187.

⁵⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, 187.

⁵⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, 184.

⁶⁰ Özkan, *Memlüklerin Son Asrında Hadis*, 172.

⁶¹ Leknevî, Ebü'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*. Haleb: Mektebü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 7. Basım, 2016.

⁶² Köktaş, Yavuz. *100 Soruda Hadis Meseleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.

⁶³ Eserin adından içerikte 100 soru olduğu anlaşılmaktadır ama eserde 98 soru vardır. İlk bölümde 35. sorudan 37'ye, ikinci bölümde de 33. sorudan 35'e atlanmıştır. Bk.: Köktaş, 100 Soruda Hadis Meseleleri, 112-117 ve 212.

ken 88 Soru adlı eseri,⁶⁴ Molla Musa Celâlî Geçit'in *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*'ı⁶⁵ ve el-Mustafa Yayınları tarafından neşredilen *Sorular ve Cevaplar* serisinin 3. cildi olan *Hadis ve Tarih* bölümü⁶⁶ şekil ve hitap edilen kitle açısından hadis fetvalarıyla benzeşen bazı eserlerdir.

Klasik ve Modern Kitapların İçerik Olarak Mukayesesi

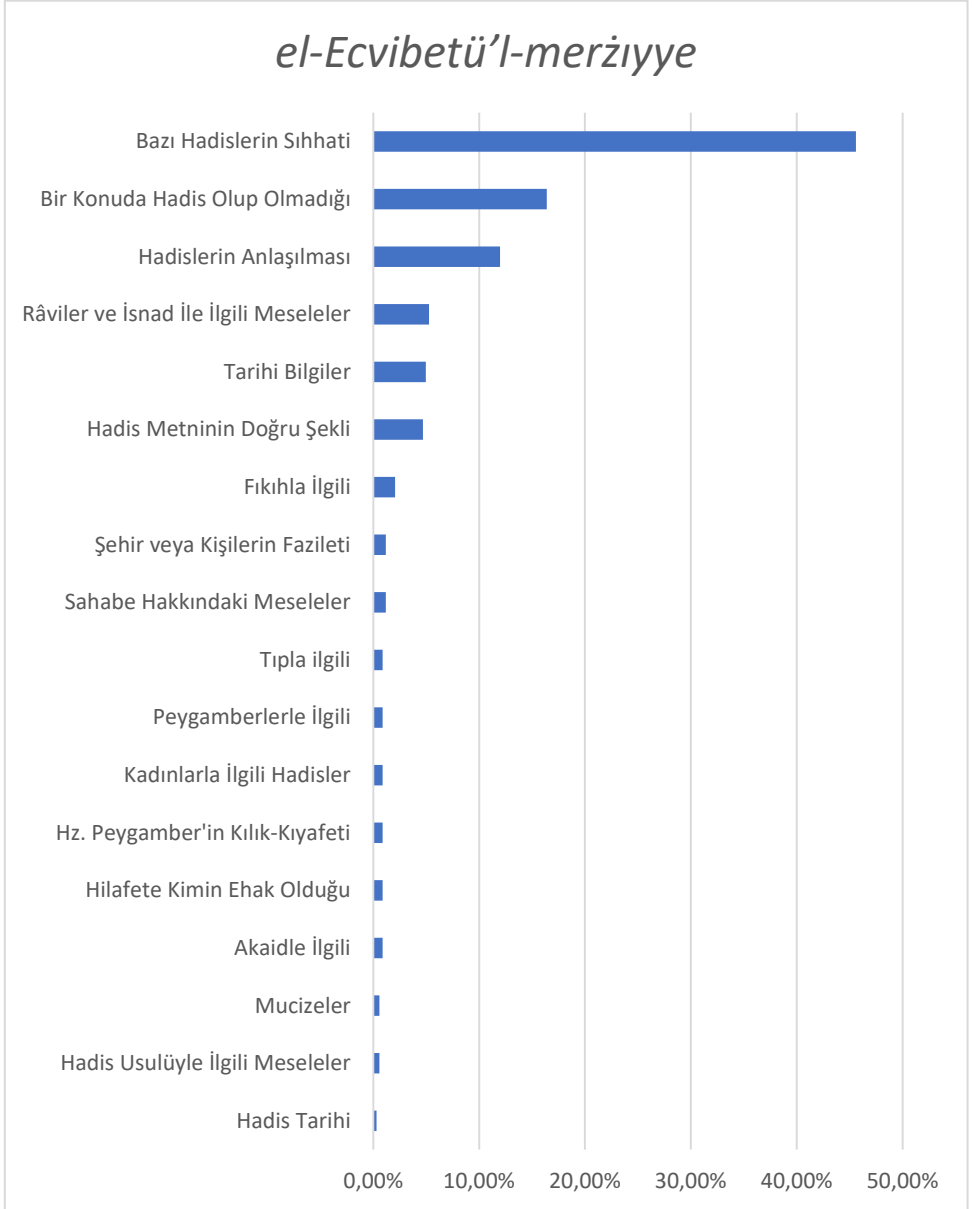
İki dönemi mukayese etmek için eserlerdeki soruların konu dağılımlarını tespit etmek faydalı olacaktır. Bu itibari bir tespit olsa da her bir konuya düşen soru sayısının eserdeki toplam soru sayısına oranını belirlemek eserleri, merak edilen konulardaki değişimler açısından kıyaslamayı kolaylaştıracaktır.

Grafiklerde görülen konu cetveli kitaplardaki sorular esas alınarak hazırlanmıştır. Bazen bir sorunun farklı konularla ilgisi olduğu tespit edilmiş ancak bir konudaki soruların ya da meselelerin sayısı birden çok olmadığı durumlarda daha üst bir başlık altına kaydedilmeye çalışılmıştır. Örneğin sıhhati tespit edilmek istenen hadislerle ilgili meselelerde her bir hadis farklı bir konuyla ilgili olduğundan bunların her biri için ayrı bir başlık açılmamıştır. Böyle yapıldığında ortaya yüzlerce başlıktan oluşan bir grafiğin çıkacağı ve bunun da eserler arasında mukayeseye izin vermeyeceği açıktır. Bunun yerine, tamamen ayrı konulara taalluk eden soruların bir üst başlık altında toplanmasına gayret edilmiştir. Ancak bazen bir kitapta defalarca değinildiği halde diğer birinde sadece bir defa zikredilen konulara ve diğer başlıklar altına girmesi uygun görülmeyen meselelere grafiklerde müstakil olarak yer verilmiştir.

⁶⁴ Yücel, Ahmet. *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

⁶⁵ Geçit, Molla Musa Celâlî. *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*. Ankara: Nuhbe Yayınları, 2020.

⁶⁶ Tazegün, Yusuf (ed.). *Sorular ve Cevaplar Cilt 3 : Hadis ve Tarih*. İstanbul, 2014, 27.

Grafik 1: Sehâvî'nin *el-Ecvibetü'l-merziyye*'sinde soru çeşitleri.

Sehâvî'nin eserinde kendisine yöneltilen soruları ve cevaplarını müsveddeler şeklinde biriktirmiş ve kaybolmasından endişe duyarak bunları kitap haline getirmiştir.⁶⁷ Bu soruların büyük bir kısmı ilgili hadislerin sıhhat durumu ve bunların kaynağıyla ilgilidir. Kitabın neredeyse yarısını oluşturan bu tarzdaki soruların sayısı 156'dır. Müsteftinin merak ettiği konuyla ilgili herhangi bir hadisin gelip gelmediği ya da bir sözün hadis olup olmadığı hakkında sorulan soruların sayısı ise 56'dır. Eserdeki soruların 41 tanesi de bazı hadislerin anlaşılmasıyla ilgilidir. Eserin büyük bir kısmı bu sorulardan mürekkeptir. Bu soruların her biri, ilgili hadisin içeriğine göre farklı konularla da alakalıdır. Fakat söz konusu mevzular hakkında sadece bir soru yöneltilmiş olması ve bunların da mezkûr soru şekillerine bürünmüş olmaları ortak yönleri olmuştur. Bu sebeple de yukarıdaki gibi tasnif edilmeleri daha uygun görülmüştür.

Sehâvî hadislerin sıhhatine dair soruların cevabında konuyla ilgili hadisleri farklı tarikleriyle zikretmiş ve isnadlarını değerlendirmiştir.⁶⁸ İsnadında zayıf bir ravi bulunan hadisin özellikle o ravisinden gelen tariklerini bir araya getirmeye özen göstermiştir.

Müellif, bir konuda hadis olup olmadığını öğrenmek isteyen müsteftilere varsa konuyla ilgili hadisleri aktarmıştır. Bu hadislerin hangi kaynağın hangi bölümünde bulunduğunu da ayrıca ifade etmiştir.⁶⁹ Müsteftinin sorduğu konu bir hüküm belirtmeyi gerektiriyorsa ilgili hadisler çerçevesinde bir hüküm ortaya koymaktan da geri durmamıştır.⁷⁰ Eğer söz konusu meseleye dair bir hadis bilmiyorsa bunu "لم أقف على حديث في ذلك صحيح ولا ضعيف" (bu konu hakkında sahih ya da zayıf hiçbir hadise vakıf olmadım) cümlesine benzer ifadelerle belirtmiştir.⁷¹

Eserde 21 soru tekrar etmiştir ancak bunların cevapları farklılık arz etmektedir. Burada cevaplar arasında bir çelişki olduğu değil muhteva açısından bazı değişiklikler olduğu kastedilmektedir. Örneğin Mısır ve Şam'dan

⁶⁷ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 5, 6.

⁶⁸ Örneğin bk.: Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 264, 281, 356 ve 489.

⁶⁹ Örneğin bk.: Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 279.

⁷⁰ Örneğin bk.: Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 223.

⁷¹ Örneğin bk.: Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 269.

hangisinin daha faziletli olduğu iki kez sorulmuştur. Birinci cevapta Sehâvî önce Mısır'ı sonra da Şam'ı ön plana çıkaran rivayetleri aktarmıştır. En sonunda da Şam'ın faziletine dair rivayetlerin daha meşhur ve övünülecek taraflarının daha çok olduğunu ifade etmiştir.⁷² Diğer cevapta ise Mısır'ın birkaç faziletinden ve bu konudaki birkaç rivayetten söz edip Şam konusuna hiç girmemiş, ayrıca hangisinin daha faziletli olduğu sorusuna da açıkça cevap vermemiştir.⁷³ Sorunun ilk defa geçtiği yere işaret etmemiş olsa da Sehâvî'nin bu konuya daha önce değindiği için kısa cevap verdiği düşünülebilir. Bununla birlikte onun kitabını cemederken kullandığı müsveddelerin⁷⁴ az bir kısmını yanlışlıkla tekrar kullanmış olması da ihtimal dahilindedir.

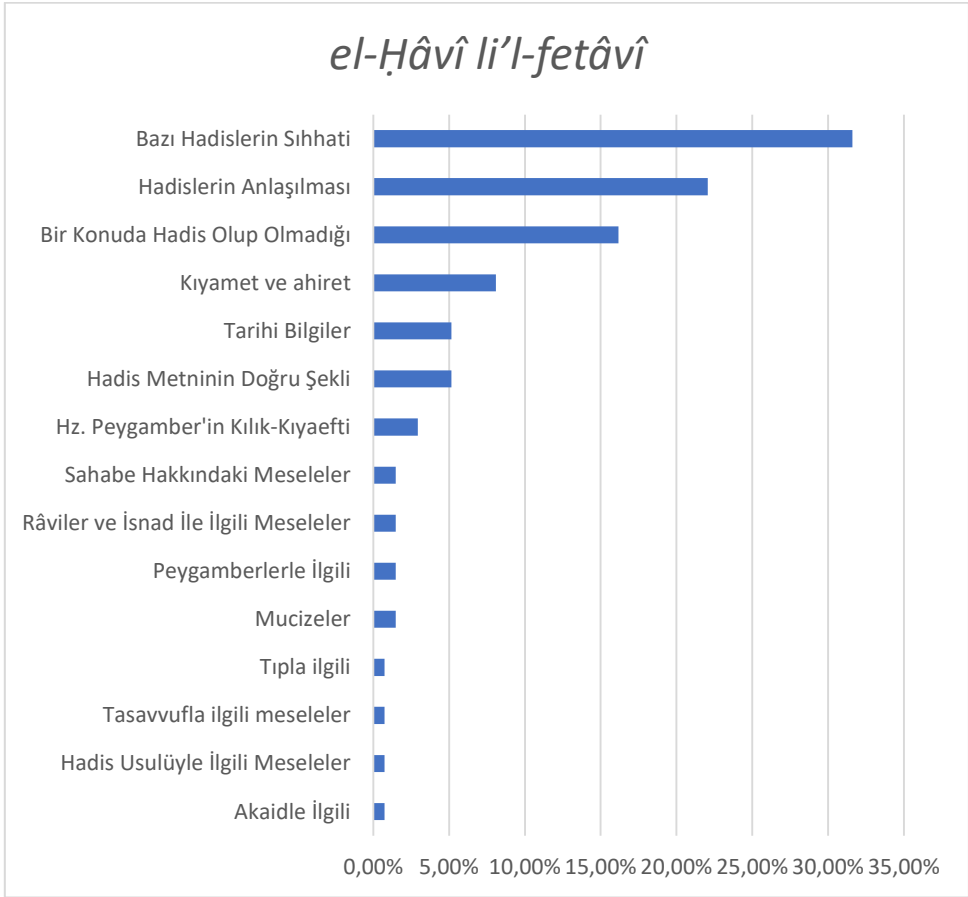
---

⁷² Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 452-457.

⁷³ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 1170, 1171.

⁷⁴ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 5, 6.

Grafik 2: Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-fetâvî*'deki soru çeşitleri.

Süyûtî'nin daha önceden vermiş olduğu fetvalardan en faydalı gördüklerini seçerek oluşturduğu⁷⁵ eserinde de benzer şekilde en çok karşılaşılan soru türü hadislerin sıhhat durumlarını öğrenmek için yöneltilenlerdir. Bunların sayısı 43 olup eserin yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Soruların yaklaşık beşte biri yani 30 tanesi ise bazı hadislerin anlaşılmasıyla ilgilidir. Belirli bir

⁷⁵ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/7.

konuyla ilgili herhangi bir hadisin gelip gelmediği ya da bir sözün hadis olup olmadığını anlamak üzere sorulan soruların sayısı ise 24'tür.

Bu eserde oran olarak bakıldığında kıyamet ve ahiretle ilgili soruların hayli fazla olduğu göze çarpmaktadır. Eserin neredeyse onda birine tekabül eden sorular insanların bu konuya olan merakını da gözler önüne sermektedir. Muhtemelen Hz. Peygamber'in toprak altında 1000 yıl kalmayacağını ifade eden bazı rivayetler⁷⁶ Hz. Peygamber'in vefatı üzerinden yaklaşık 900 yıl geçtiği bu dönemde halk arasında makbul rivayetler gibi yaygınlık kazanmış ve insanlar da kıyamete takriben 100 sene kaldığı yanılığın kapılmıştır. Bu sebeple de bu tür rivayetlerin bir aslının olup olmadığı sorgulanmıştır.

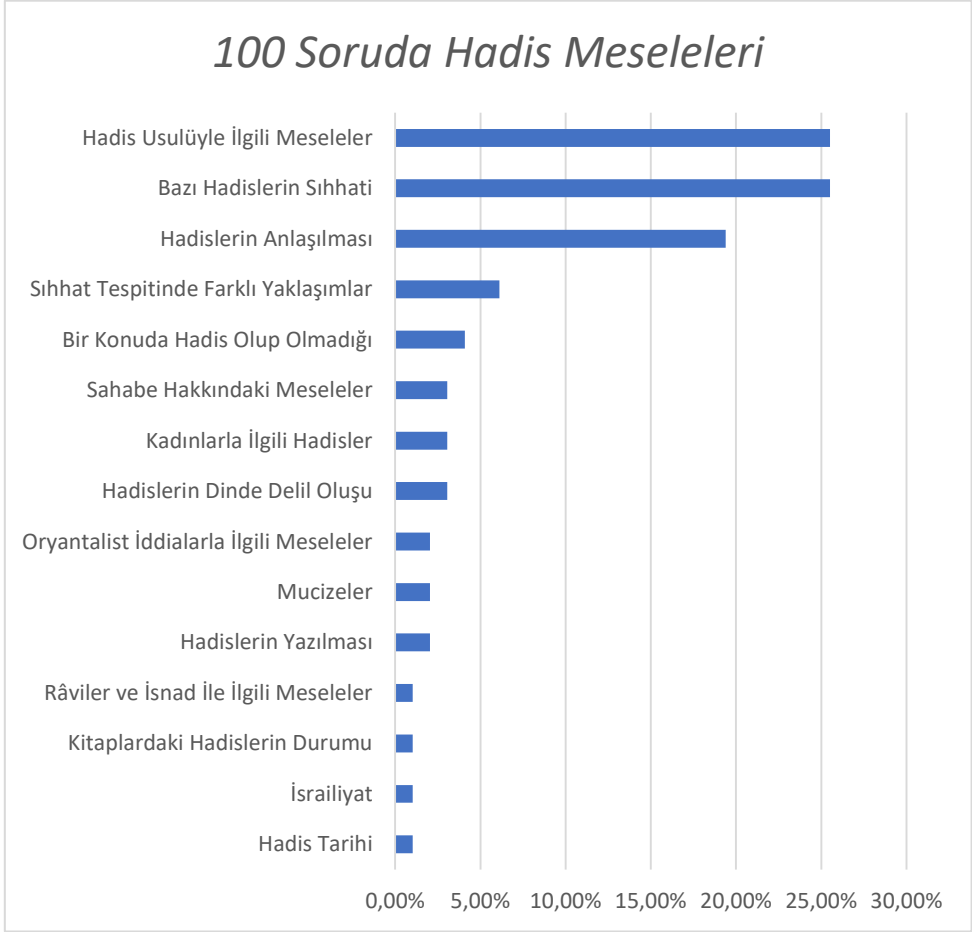
Grafikte her ne kadar ayrı bir başlıkta yer vermesek de *el-Hâvî*'de nazım şeklindeki soru ve cevaplar da değinilmesi gereken bir noktadır. Nazım şeklinde gelen on bir meseleden yedi tanesinde hem soru hem de cevap nazmedilmişken,⁷⁷ iki tanesinde sadece soru,⁷⁸ diğer ikisinde de sadece cevabın bir kısmı⁷⁹ nazım şeklindedir. Bu tarz soruların genellikle ilk birkaç beytinde müellife övgüler sunulmakta ve merak edilen konu hakkındaki beyitler ise daha sonra gelmektedir. Soruların bu formatta sorulması müsteftinin kültür seviyesini göstermektedir.

⁷⁶ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 2/82-84.

⁷⁷ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/340, 341, 360, 361, 362, 363, 367, 2/12, 13.

⁷⁸ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/341, 342, 371.

⁷⁹ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 2/95, 96, 101, 102.

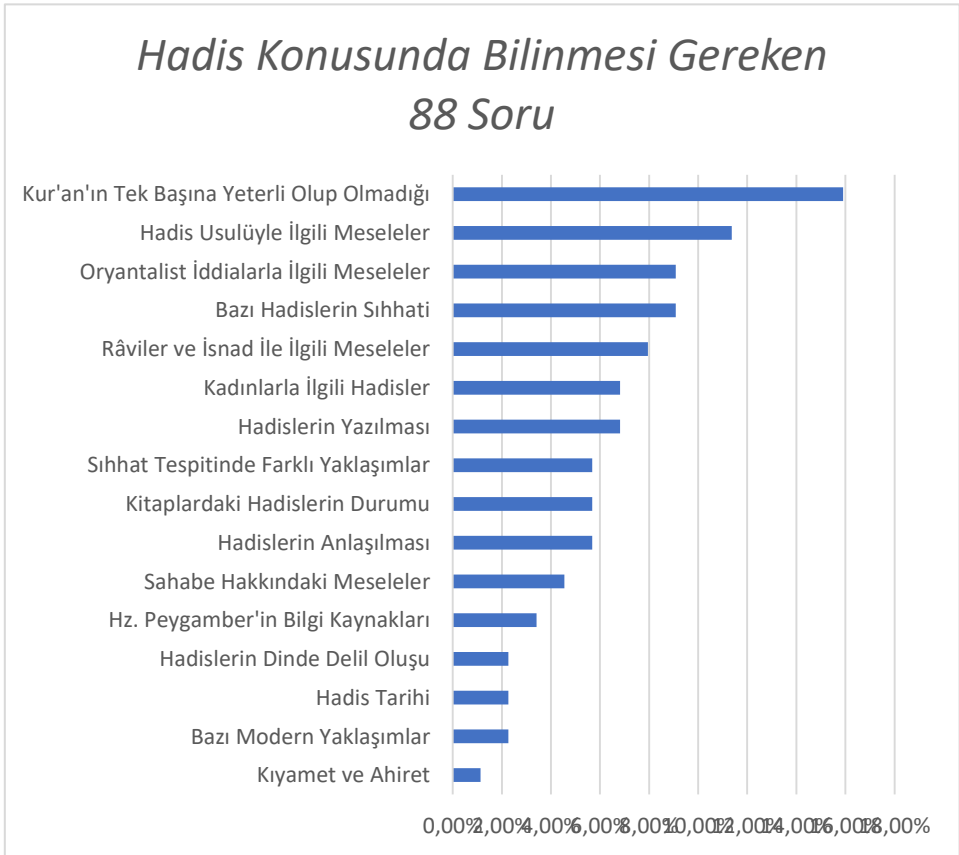
Grafik 3: Köktaş'ın 100 Soruda Hadis Meseleleri'nde soru çeşitleri.

Öncelikle Köktaş'ın eserindeki sorular daha önce yazara yöneltilmiş ya da yöneltilmesi mümkün olan meselelerden oluşmuştur.⁸⁰ Eserin, yazar tarafından zaten iki ana başlık altında toplandığını belirtmek yerinde olacaktır: “Hadis Usûlüne Dair Sorular” ve “Hadîslerin Anlaşılmasıyla İlgili Sorular”. Fakat bu tasnife bağlı kaldığımızda diğer eserlerle mukayeseye imkân bula-

⁸⁰ Köktaş, *100 Soruda Hadis Meseleleri* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 9.

madığımızdan meselelerin yeniden tasnif edilip izlediğimiz yönetime göre ortaya çıkan başlıklar altına alınması uygun görülmüştür.

Bu eserde de meselelerin büyük bir kısmı hadislerin sıhhatiyle ilgilidir. Bunlar kitabın yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Ancak bu eserde dikkat çeken nokta hadis usulüyle ilgili meselelerin sayısının önceki dönemin eserlerine oranla hayli fazla olmasıdır. Bu meseleler de sıhhatle ilgili sorular gibi eserin dörtte birine tekabül etmektedir. Eserin beşte biri ise hadislerin anlaşılmasıyla ilgili sorulardan meydana gelmektedir.

Grafik 4: Yücel'in *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*'sunda soru çeşitleri.

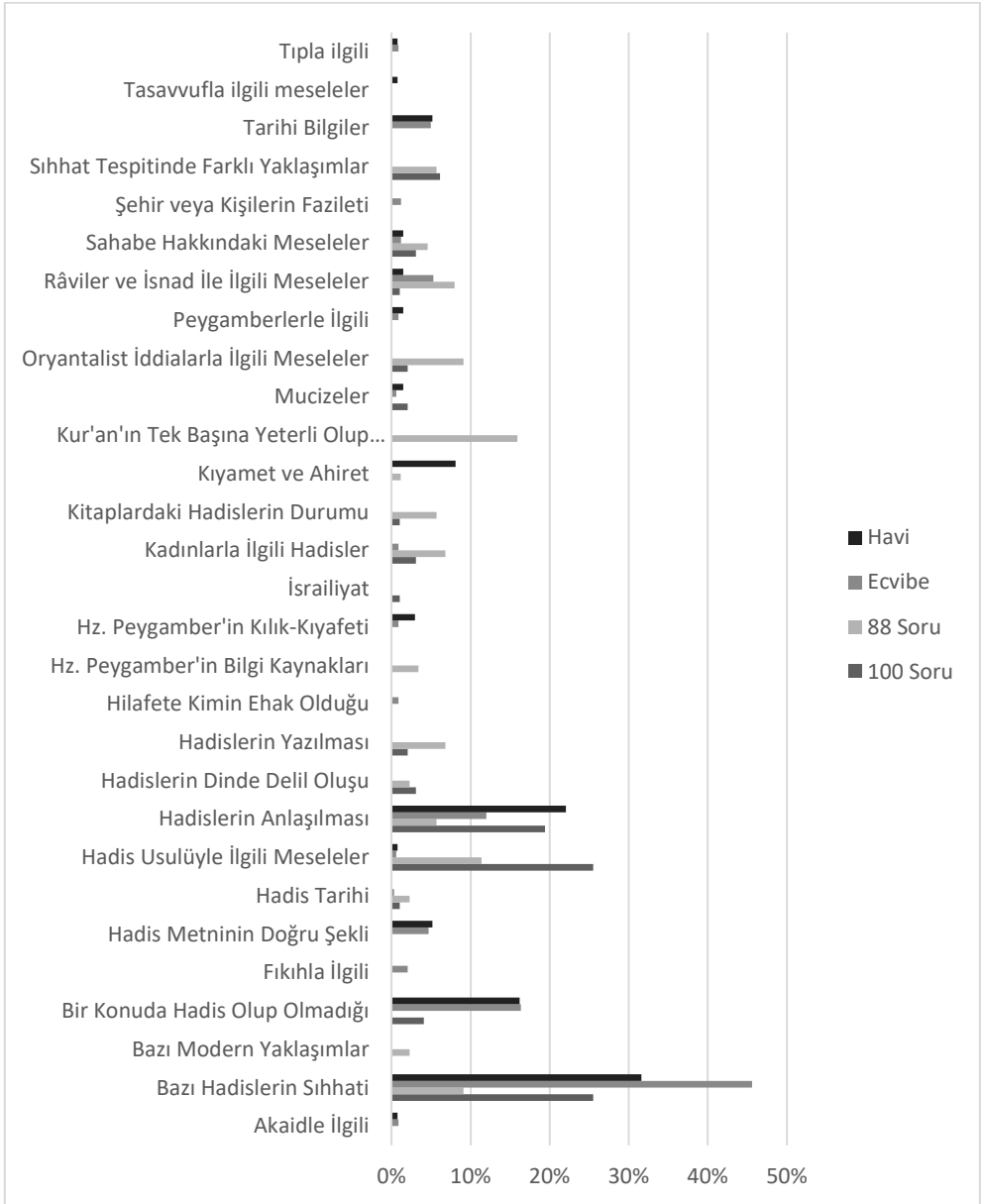
Yücel'in eserindeki meseleler belirlenirken ders ve konferans gibi toplantılarda yahut elektronik posta yoluyla kendilerine yöneltilen sorular dikkate alınmıştır. Ayrıca sorulması muhtemel meseleler de göz önünde bulundurulmuş ve soru seçiminde değerlendirilmiştir.⁸¹ Yazar bu noktada Sehâvî'yle benzerlik göstermiştir. Zira o kendisine yöneltilen soruları ve cevaplarının müsveddelerini biriktirmiş ve kaybolması korkusuyla da bunları kitap haline getirmiştir.⁸²

Yücel'in eserinde diğerlerinden çok daha farklı bir tablo görülmektedir. Bu eserde meseleler daha dengeli bir dağılıma sahip olmakla birlikte diğer eserlerde karşılaşmadığımız konuları da kapsamaktadır. Örneğin, Kur'an'ın tek başına yeterli olup olmadığı üzerinde cereyan eden tartışmalarla ilgili meseleler eserin yaklaşık %15'ine tekabül etmektedir. Bu tablo bizlere insanların artık hadis/sünnet olmadan sadece Kur'an'ı kaynak alarak dini yaşayıp yaşayamama konusunda en azından şüpheyi düştüklerini göstermektedir.

---

⁸¹ Ahmet Yücel, *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru Adlı Eser* (E-Posta 4 Kasım 2020, Alıcı: Ali Can Kanoğlu)

⁸² Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 5, 6.

Grafik 5: Dört eserdeki soru çeşitleri.

Bu grafik incelediğimiz dört kitaptaki meselelerin dağılımını bir arada göstermek için hazırlanmıştır.

Grafikte görüleceği üzere insanlar her iki dönemde de içerikleri değişse bile merak ettikleri ya da akıllarına takılan hadislerin sıhhat durumlarını araştırmaktan geri durmamıştır. Aynı şekilde iki dönemin de müstefti ve müftilerinin bakış açıları ve hadisleri anlama yolları farklılık gösterse de hadisleri anlama noktasındaki çabaları ortaktır. Nitekim soruların büyük bir kısmı da bu meselelere dairdir.

Hadis usulünü ilgilendiren meseleler de ortak konular arasındadır ancak bunlar son dönemin eserlerinde öncekilere kıyasla daha fazla yer kaplamaktadır. Sehâvî ve Süyûtî'nin eserlerinde bu konuyla ilgili soruların oranı sırasıyla %0,58 ve %0,74 iken Köktaş ve Yücel'in kitaplarında bu oran sırasıyla %25,51 ve %11,36'dır.

Hadis usulü tarihi doğuş, olgunlaşma, telif, tedvin, tehzîb, duraklama ve uyanış şeklinde tesmiye edilebilecek yedi döneme ayrılabilir.⁸³ Günümüzde de devam eden uyanış döneminde hadis usulünün eski meseleleriyle birlikte yeni meselelere de çözüm getirme çabası tebarüz etmiştir. Ayrıca oryantalistler de bazı hadis usulü kavramlarını yeniden değerlendirmeye yönelmiş ve hadis usulüyle ilgili yeni terimler ve fikirler ortaya atmıştır. Diğer yandan İslam ülkelerindeki işgalle birlikte ilmî ve siyasi geri kalmışlık İslam dünyasındaki ilmi ve fikri bir uyanışa sebep olmuştur. Bundan sonra hadislerin mevsûkiyetiyle birlikte muhaddislerin hadislerin sıhhatini belirlemede kullandıkları yöntemler de tartışılmaya ve sorgulanmaya başlanmıştır.⁸⁴ Tüm bunlar hadis usulü hakkındaki soruların yayılmasına ve insanlarda bunları doğru anlama arzusunun uyanmasına yol açmış olmalıdır.

Benzer şekilde her iki dönemin eserlerinde de kadınlarla ilgili hadisler konu edinilmiş ama hem bu soruların oranı hem de bu hadislere yaklaşım tarzları farklılık göstermiştir. Kadınlarla ilgili meseleler Süyûtî'nin eserinde hiç yer almazken bunların Sehâvî'nin kitabındaki oranı %0,88'dir. Köktaş ve

⁸³ Abdullah Aydın, *Hadis Tesbit Yöntemi (Hadis Usûlü)* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 178.

⁸⁴ Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 66-69.

Yücel'in eserlerindeki oranı ise sırasıyla %3,06 ve %6,82'dir. Soruların içeriklerini oluşturan hadisler çeşitlilik arz etmektedir. Mesela Sehâvî'ye kadınlara okuma yazma öğretmeyi nehyeden bir hadisin doğruluğu⁸⁵ sorulurken Yücel'e kadınlara uğursuzluk izafe eden bir hadisin bulunup bulunmadığı⁸⁶ sorulmuştur. Bu konudaki sorular aynı hadisler hakkında olmasa da ortak noktaları kadınlardır.

Bunlarla birlikte *el-Ecvibetü'l-merzıyye* ve *el-Hâvî li'l-fetâvî*'de görülen bazı meselelere diğer iki eserde rastlanılmamıştır. Bunlardan ilki birtakım tarihi bilgileri öğrenmek amacıyla yöneltilen sorulardır. Önceki dönemin kitaplarında bulunan birtakım tarihi bilgilerle ilgili sorular incelediğimiz son dönem eserlerinde bulunmamaktadır. Konular açıklanırken bazı tarihi bilgiler okuyucuya aktarılsa da doğrudan tarihi bir bilgi talep edilen bir soru bu eserlerde yer almamıştır. Örneğin üç mescid hadisiyle ilgili soruda Yücel, meseleyi açıklığa kavuşturmak amacıyla Zührî'nin Emevi halifesi Abdülmelik b. Mervan ile görüştüğü tarih ve Kubbetü's-Sahre'nin inşaatına başlanılan tarih gibi birtakım tarihi bilgileri zikretmiştir.⁸⁷ Sehâvî'nin eserinde ise iki ayrı soruda Dimyat şehri⁸⁸ ve Şevbek Kalesi'nin⁸⁹ fethinin sulh ya da savaş yollarından hangisiyle gerçekleştiği öğrenilmek istenmiştir. Görüldüğü üzere her iki eser de tarihi bilgileri ihtiva etmekte ancak birinde müstefti doğrudan bunları talep etmektedir.

İncelediğimiz klasik dönem eserlerin muhtevalarına dahil olduğu halde son dönem eserlerinin içeriğine girmeyen bir soru türü de hadislerin doğru lafzını öğrenmeye yönelik olanlardır. Bu soru türünün günümüz eserlerinde bulunmamasının muhtemel bir sebebi günümüzde hadis metinlerine gerek kitaplar gerekse elektronik imkânlar aracılığıyla öncekine nazaran çok daha hızlı ulaşılabiliyor olmasıdır.

⁸⁵ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 787.

⁸⁶ Yücel, *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 32.

⁸⁷ Yücel, *88 Soru*, 36, 37.

⁸⁸ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 89.

⁸⁹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 872; Şevbek, Ürdün'de bir bölge ismi olarak karşımıza çıkmaktadır. Muhtemelen ismini bu kaleden almıştır. Bk.: Ebû Abdillâh Şihâbüddin Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beirut: Daru Sâdır, 1977), 3/370.

Hız. Peygamber'in kılık kıyafeti, giyim tarzı ve şehir-kişi faziletleriyle ilgili sorular da önceki dönem eserlerinde yer bulurken son dönem eserlerinde yer bulamamıştır.

Önceki dönem eserlerinde görülmediği halde günümüz eserlerinde yer alan konuların başında Kur'an'ın tek başına yeterliliği gelmektedir. Aslında sünneti bütün olarak yok sayıp Kur'an'ı yeterli görme anlayışının temelleri hicri ikinci yüzyıla kadar dayanmaktadır.⁹⁰ Ancak anlaşılacak odur ki bu tartışmalar günümüzdeki kadar insanları etki altına alamamış ve doğrudan halkın gündemini yansıtan eserlerde yer bulamamıştır. Fakat daha sonrasında 19. yüzyılda İngilizlerin Hindistan ve Mısır'ı işgal etmelerinden sonra Müslümanların tekrar ayağa kalkması için yegâne yolun hadisleri bir kenara bırakarak sadece Kur'an etrafında toplanmak olduğunu ileri süren düşünce gruplarıyla birlikte söz konusu düşüncenin etki alanı giderek genişlemiştir.⁹¹ Kur'an'dan başka bir delil tanımama iddiasının sebebi vahy-i gayr-i metlûvü kabul etmemek olmalıdır. Nitekim Hint Alt Kıtasında Kur'an dışı vahyin olmadığını savunanlar üç gruba ayrılmıştır: Kur'an dışı vahyi hiçbir şekilde kabul etmeyenler, Kur'an'ın dahi vahiy olmadığını ortaya atanlar ve Kur'an dışı vahyi bazı şartlarla kabul edenler.⁹² Kur'an dışında hiçbir şeyi delil kabul etmeyen ve onun tek başına yeterli olduğu yaklaşımını savunan gruplar 19. yüzyıldan itibaren çok sayıda taraftar toplamaya başlamış, düşüncelerini ispat etmek için muhtelif dillerde çalışmalar yürütmüş ve günümüzde de varlıklarını yaygın bir şekilde korumayı başarmıştır.⁹³ Hadislerle ilgili bu iddia doğal olarak Müslümanların dikkatini çekmiş ve bunu araştırmak için günümüz ilim adamlarına danışmışlardır.

Önceki dönem eserlerinde yer bulamayan bu konu açısından bakıldığında klasik dönemdeki eserlerde müsteftilerden hiçbirinin hadislerin ve hadis

⁹⁰ Abdulhamit Birışık, "Kur'ânîyyûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/428, 429.

⁹¹ Enbiya Yıldırım, *Kur'an Bize Yeter Söylemi* (Ankara: Takdim, 2019), 15.

⁹² İnam ul Haq, *Pakistan'da Hadis Tartışmaları* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 14.

⁹³ Yıldırım, *Kur'an Bize Yeter Söylemi*, 15, 16. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hint alt kıtasında ortaya çıkan Ehl-i Kur'an (Kur'ânîyyûn) hakkında muhtasar bir bilgi için bk. Muhammet Ali Tekin, *Hanefî Hadisçiliği Zafer Ahmed Tânevî Örneği-* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 55-61.

kitaplarının sıhhat durumuyla ravilerin güvenilirliğini toplu bir şekilde sorgulamamış olmaları dikkat çekmektedir. Bilakis onlar sorularını genellikle belirli bir hadis veya raviye tahsis etmişlerdir.

Sıhhat tespitindeki farklı yaklaşımlar da bu dönemde merak edilen öncelikli konular arasındaki yerini almıştır. *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* adlı eserde bu meseleyle ilgili beş soru bulunurken *100 Soruda Hadis Meseleleri Adlı Eserde* altı soru bulunmaktadır. Bu meseleye ayrılan alan her iki eserin de yaklaşık %6'sına tekabül etmektedir. 5/88 yahut 6/98⁹⁴ azımsanacak bir oran değildir ve bu oran insanların artık hadisler konusunda farklı yaklaşımları da dikkate alarak hadislerle daha temkinli yaklaştıklarına delalet etmektedir.

Oryantalistlerin ortaya attığı iddialarla ilgili tartışmalar da günümüz insanını bu konular hakkında araştırma yapmaya sevk eden unsurlardandır. Bu tarz soruların önceki dönemin eserlerinde olmaması zaten normal olan bir husustur. Çünkü her ne kadar Hristiyan olan Yuhannâ ed-Dımaşkî (ö. 132/749) İslam hakkında bir risale yazmışsa da oryantalist çalışmaların temeli 17. ve 18. yüzyıllarda atılmıştır ve bu dönemden sonra bu çalışmaların sayısı artış göstermiştir. Hatta 1800 ve 1950 yılları arasındaki 150 yıllık dönemde Avrupa ve Amerika'da yaklaşık olarak 60 bin çalışma yapıldığı belirtilmiştir.⁹⁵ Sonuç olarak belirtilen tarihlerden önce insanların oryantalist iddialarla ilgili soru üretmesi ihtimal dahilinde değildir.

Bazı Somut Meseleler Üzerinden Örnekler

Farklı dönemlerde yaşamış insanların merak ettikleri konuları ve ilim adamlarının bu meseleleri ele alma biçimlerini somut birkaç örnek üzerinden incelemek dönemler arasındaki üslup ve paradigma farklarını ortaya koymaya yardımcı olacaktır.

Kıyamete Dair Sorular

⁹⁴ Eserin adından içerikte 100 soru olduğu anlaşılmaktadır ama eserde 98 soru vardır. İlk bölümde 35. sorudan 37'ye, ikinci bölümde de 33. sorudan 35'e atlanmıştır. Bk.: Köktaş, *100 Soruda Hadis Meseleleri*, 112-117 ve 212.

⁹⁵ Yücel, *Hadis Tarihi*, 188, 189.

Kâinatın yoktan var edildiğini kabul eden semavi dinler onun fani olduğunu zamanın da düz bir çizgi biçiminde aktığını ikrar etmektedir. Bu dinlere göre bağlı oldukları kozmik sistemdeki değişim sebebiyle kâinat ve zamanın son bulması ve ebediyen baki olacak yeni bir alemin başlangıcı kıyamet diye isimlendirilmektedir.⁹⁶ Böylesine büyük bir hadise doğal olarak insanlarda merak uyandırmış ve birtakım sorular üretmelerine sebebiyet vermiştir. Kıyamet alametleri, kıyametin vakti, nasıl gerçekleşeceği insanların cevabını en çok merak ettiği sorular arasındadır.

Kıyametle ilgili olarak sayılarını arttırabileceğimiz bu konular hakkında çeşitli ve bazı çelişkili rivayetler insanların kafasını karıştırmakta ve tabii olarak onları araştırmaya sevk etmektedir. Araştırmanın temelini ise bu konudaki rivayetlerin sıhhati ve doğru anlaşılması teşkil etmektedir. Çalışmanın bu bölümünde insanların bu araştırma gayreti ve ilim adamlarının bu gayrete cevabı ele alınacaktır.

İlk olarak Sehâvî'ye yöneltilen bir soruyla başlamak istiyoruz. Onun ifadelerinden⁹⁷ soruyu soranın yaşadığı dönemdeki Memlûk sultanlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸ Sultan ondan Ebû Hüreyre'ye nispet edilen kıyamet

⁹⁶ Bekir Topaloğlu, "Kıyamet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/516.

⁹⁷ Birkaç soru öncesindeki konuşmaların sultanın huzurunda geçtiği ifade etmiş ve sultan için iyi temennilerde bulunmuştur. Daha sonra bu konuya geldiğinde kullandığı ifadeler aynen şu şekildedir: " أمرتم من هو قائم لكم بوظيفة الدعاء، مستمر على العبودية والولاء. زادكم الله إفضالاً، وأسبغ عليكم نعمه ووالى. بالنظر فيما نسب لأبي " هريرة أنه قال " (Size -ki Allah sizin iyiliğinizi arttırsın, nimetlerini bol bol versin, hep sizin yardımcınız olsun- dua etme vazifesini daima yerine getiren, kulluk ve sadakatte devamlı olan bana Ebû Hüreyre'ye nispet edilen şu hadisi araştırmamı emrettiniz). İfadelerdeki övgüler bir yana kulluk ve sadakat beyan edilmesi muhatabın sultan olduğuna delalet etmektedir. Bk.: Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 522.

⁹⁸ Sehâvî'nin ölüm tarihinden hareketle burada bahsi geçen sultanın el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin İnal (ö. 865/1461), Hoşkadem (ö. 872/1467) veya Kayıtbay (ö. 901/1496) olduğu söylenebilir. el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin İnal'ın tahta çıkma tarihi aynı zamanda Sehâvî'nin hocası olan İbn Hacer el-Askalânî'nin vefat tarihidir. Bu sebeple İnal'dan önceki Memlûk sultanlarının Sehâvî yerine İbn Hacer'e danışacaklarını tahmin etmekte ve Sehâvî'ye soru yönelten sultanın saydığımız üç isimden biri olduğu kanaatini taşımaktayız. Bk.: İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/97-100; Bunların yanında F. Yahya Ayaz, Sultan Hoşkadem'in Sehâvî'yi saraya davet edip ona şifa ayetleri okuttuğu bilgisini vermektedir. Bu da bahsi geçenin Hoşkadem olma

alametlerinin zikredildiği bir hadisin sıhhatini araştırmasını istemiş o da buna yazılı bir şekilde cevap vermiştir.

Söz konusu hadise göre Huzeyfe b. Yemân Hz. Peygamber'e kıyametin vaktini sorunca Efendimiz başını önüne eğip sakalı ıslanuncaya kadar ağlamıştır. Sonra Huzeyfe b. Yemân'a şöyle demiştir: "Huzeyfe! Bana büyük bir hadiseyi haber verdin. Kıyametin yaklaşması sultanın aslan, hâkimin kurt, valinin yılan, fakirin de zayıf bir koyun gibi olduğu vakittir. Bu yırtıcı hayvanlar arasındaki bu zayıf koyunun vay haline!" Sehâvî öncelikle hadisi bu lafızlarla bilmediğini beyan etmiştir. Sonrasında da kendisinin muttali olduğu benzer lafız ve manalardaki iki hadisi ve kıyamet alametlerinden bahseden bazı hadisleri kaynaklarıyla birlikte zikretmiştir. Hadisler arasındaki lafız farklılıklarını, ziyade ifadeleri ve hadisler hakkındaki kendi kanaatini de metin içerisinde belirtmiştir. Ancak konu hakkında bunlar dışında herhangi bir izah getirmemiştir.⁹⁹ Aynı sorunun ikinci kez ele alındığı sayfalarda bundan daha kısa bir cevap verilmiş ve benzer açıklamalardan ileriye gidilmemiştir.¹⁰⁰ Sehâvî'nin buradaki amacının doğrudan sorulan soruya cevap vermek olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kıyamet alametleriyle ilgili daha muteber kitaplarda daha meşhur hadisler¹⁰¹ olmasına rağmen bu kaynaklardaki rivayetleri zikretmesinin sebeplerinden biri müsteftinin sorduğu lafızlarla benzerlik gösteren hadisleri aktarma gayreti olmalıdır.

---

ihtimalini güçlendirmektedir. Bk.: Fatih Yahya Ayaz, "Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI/2 (2016), 30.

⁹⁹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 522-527.

¹⁰⁰ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 1192,1193.

¹⁰¹ Müslim'in *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde geçen meşhur Cibrîl hadisinde ifade edildiği şekilde köle kadının efendisini doğurması ve yalın ayak başı kabak koyun çobanlarının yüksek binalar yapmak için yarışması kıyamet alametlerindedir. Aynı şekilde erkek nüfusunun kadınlara oranla çok fazla artması, depremlerin sıklaşması, güneşin batıdan doğması gibi benzer rivayetler de diğer Kütüb-i Sitte eserlerinde aktarılan rivayetlerdendir. Bk.: Yusuf Şevki Yavuz, "Kıyamet Alâmetleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/522-525.

Süyûtî ise Hz. Peygamber'in kabrinde bin yıl kalmayacağına işaret eden hadis¹⁰² insanlar arasında yayıldığını ve bu hadisin kendisine pek çok kez sorulduğunu belirtmiştir. Cevap olarak da bu hadisin bir aslının olmayıp batıl olduğunu net bir şekilde ifade etmiştir.¹⁰³

Hicri 878 yılında ismini vermediği bir âlim söz konusu hadis gereği Hz. Peygamber'in vefatından sonraki 10. yüzyılda mehdi, deccâl, nüzul-i İsa ve diğer kıyamet alametlerinin zuhur edeceğini, sonra ilk sûra üfleneceğini, ilk üflemeden kırk sene sonra da ikinci kez sûra üfleneceğini ve bunların bin yıl tamamlanmadan olacağını ortaya atmıştır. Süyûtî bu ifadelerle şaşırılmış ama edepsizlik etmemek için bu adama cevap vermek istememiş ve "bilmiyorum" diyerek konuyu kapatmaya çalışmıştır. Daha sonrasında adam meseleyi Süyûtî'ye açıklamaya çalışmıştır. Süyûtî bu duruma sitemini belirten ifadelerinden sonra bu hadisin ve ondan yapılan çıkarımların yanlışlığını mantık çerçevesinde ortaya koymuştur.¹⁰⁴ Bu açıklamalardan sonra yukarıda zikredilen konularla ilgili rivayetleri ayrı başlıklar altında aktarmıştır.¹⁰⁵

Süyûtî, Sehâvî'nin yaptığı gibi hadislerin sadece faklı tarik ve lafızlarını zikredip sıhhatleri hakkında hüküm vermekle kalmamış, aynı zamanda söz konusu rivayet hakkında tutarlı açıklamalar da yapmaya özen göstermiştir. Sehâvî'ye yöneltilen soru farklı bir rivayet hakkındadır ancak yine de konuyla ilgili herhangi bir izahat getirmemesi dikkat çekicidir. Bu sebeple Süyûtî'nin eserinin açıklamalar konusunda daha doyurucu olduğunu söylemek mümkündür.

Yücel'e ise hem hadislerde kıyametin tarihinin haber verilip verilmediği hem de kıyamet alametlerini haber veren hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği sorulmuştur. Öncelikle kıyametin kesin olarak bir gün gerçekleşeceğine ve bunun vaktinin de sadece Allah tarafından bilindiğine işaret eden ayetleri zikretmiş, daha sonrasında da Hz. Peygamber'in dahi kıyametin vaktini bilmediğini ve bunun ilminin sadece Allah indinde olduğunu bildiren meşhur

¹⁰² Örneğin bk.: Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefî (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.), 8/363.

¹⁰³ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 2/81.

¹⁰⁴ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 2/81, 82.

¹⁰⁵ Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 2/82-87.

hadisleri aktarmıştır.¹⁰⁶ Yücel, Hz. Peygamber'den sonra dünyanın ömrünün bin yıl olacağı gibi kıyametin vakti hakkında haber veren rivayetleri ciddiye almamış gibi durmaktadır. Çünkü kıyametin zamanı hakkında fikir veren bu tür rivayetler kıyametin aniden kopacağı ve vaktinin sadece Allah tarafından bilindiği şeklindeki temel ilkeyle çelişmektedir.¹⁰⁷ Haklı olarak Buhârî ve Müslim gibi muteber ve meşhur âlimlerin de eserlerine aldıkları güvenilir rivayetlere itibar edip diğer rivayetleri dikkate almayarak kıyametin vaktini ancak Allah'ın bildiğini tekrar vurgulamıştır.

Kıyamet alametleriyle ilgili rivayetlerde bahsi geçen noktaların bireysel ve toplumsal bozuluşla ilgili olduğuna dikkat çeken Yücel'e göre söz konusu rivayetlerde bahsi geçen alametler evrenin kozmolojik olarak bozulması manasındaki kıyametle alakalı değildir. Hadislerdeki alametlerin kainattaki kozmolojik düzenin son bulmasına işaret etmeyip bilakis bireysel ve toplumsal bozulmaya işaret ettiklerini savunmuştur. Bu görüşünü, söz konusu alametlerin Müslüman olan ya da olmayan birçok toplumda görülmesine rağmen bilinen manadaki kıyametin henüz vaki olmamasıyla temellendirmektedir.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere Yücel de Süyûti gibi mantık çerçevesinde açıklamalar getirmeye önem vermiştir.

Kadınlarla İlgili Sorular

Sehâvî'ye kadınlarla ilgili üç soru yöneltilmiştir. Bunlardan ilki kadınlara okuma yazmayı öğretmeyi yasaklayan rivayetler hakkındadır. Farklı tarik ve lafızlarıyla aktardığı bu rivayetlerde kadınların okuma yazma yerine ip eğirme, Nur Suresi ve karınca duasını öğrenmesi tavsiye edilmektedir.¹⁰⁹ Hâkim en-Nisâbüri'nin isnadının sahih olduğunu belirterek kitabında tahrir ettiği "Kadınlara okuma yazma öğretmeyin. Onlara ip eğirmeyi ve Nûr Sûresi'ni öğretin" hadisine¹¹⁰ de atıf yapan Sehâvî, Hâkim'in kullandığı isnaddaki Ab-

¹⁰⁶ Yücel, *88 Soru*, 76, 77.

¹⁰⁷ Yücel, *88 Soru*, 78.

¹⁰⁸ Yücel, *88 Soru*, 77.

¹⁰⁹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 787-791.

¹¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, thk. Ebû Abdirrahman Mukbil b. Hâdi el-Vâdi'î (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1997), 2/466.

dülvehhâb b. Dahhâk'ın metruk ve uydurmacı bir ravi olduğunu¹¹¹ ifade etmiş, sonrasında ise bunu destekleyecek bazı rivayetler olduğunu belirterek onları sıralamaya başlamıştır.¹¹²

İbn Hacer el-Heytemî, bu yasağın sebebi olarak kadınlara okuma yazma öğretmenin fitneye götürebileceği endişesini öne sürmüştür. Zira ona göre okuma yazma öğrenmek kadınların elçi aracılığıyla yapabileceklerinden çok daha zararlı işler yapmalarına sebep olabilir.¹¹³ Buna göre, Hz. Peygamber de kadınları fitneye sürükleyecek bu sebebi ortadan kaldırmak için bu yasağı getirmiştir.¹¹⁴ Ancak iman ve ibadetlerin talebi konusunda ayırım yapılmazken eğitim ve kültürle alakalı bir konuda neden bir ayırma gidildiği insanların sorguladığı noktalardan biri olmuştur.¹¹⁵ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ise söz konusu rivayetleri değerlendirmiş, yasağın amacının kadınları fitneden uzak tutmak olduğunu ifade etmiş ve bu yasağın tenzihi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Şifâ bint Abdillah (ö. 20/641) ve Hafsa'nın (ö. 45/665 [?]) yanına gelip Şifâ'ya "Ona okuma yazma öğrettiğin gibi karınca duasını da öğret" dediği hadis¹¹⁶ kadınların okuma yazma öğrenmesinin cevazına delil sayılmalıdır.¹¹⁷ Nitekim Hz. Peygamber gerek hür gerekse köle ve cariye kadınların da eğitimine önem vererek ilkesel olarak kadın ve erkeğin eğitim öğretim konusunda ayrı olmadıklarına işaret etmiştir.¹¹⁸

Başka bir yerde Sehâvî'ye gücü yeten bir kadının tek başına hacca gitmesiyle ilgili bir soru yöneltilmiştir. Söz konusu durumda hem kadının hem de kocasının hacca gitmeye gücü yetmekte ancak kadın hacca gitmek isterken kocası mani olmaktadır. Soruda kocanın bunu yapmaya hakkının olup olma-

¹¹¹ Müstedrek'teki yanlış hükümleri tashih eden Zehebî de bu hadisin uydurma, söz konusu ravinin de yalancı olduğunu belirtmiştir. Bk.: Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Telhîsü'l-Müstedrek* (Haydarâbâd, 1340), 2/396; Köktaş da hadisin mevzu olduğunu belirtmiştir. Bk.: Köktaş, *Günümüz Hadîs Tartışmaları* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları), 303.

¹¹² Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merziyye*, 788.

¹¹³ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, 85.

¹¹⁴ Köktaş, *Günümüz Hadîs Tartışmaları*, 306.

¹¹⁵ Molla Musa Celâlî Geçit, *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*, 158.

¹¹⁶ Hadisin tam metni için bk.: Ebû Dâvud es-Sicistânî, *es-Sünen*, "Tıbb", 18 (No. 3887).

¹¹⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâvâ'l-hadîsiyye*, 85.

¹¹⁸ Köktaş, *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat), 359-361.

dığı öğrenilmek istenmiştir. Sehâvî kocanın kadınla gelmesinin zorunlu olmayıp müstehap olduğunu ifade ettikten sonra kocanın mâni olmaya hakkı olduğunu ifade etmiştir. Çünkü kocanın hakkı hemen yerine getirilmesi gereken bir yükümlülüktür ancak hac ibadetinde böyle bir zorunluluk yoktur. Eğer kocasını razı etmeden yolculuğa çıkarsa günahkâr olacağından kadının onu ikna etmesi gerekmektedir.¹¹⁹ Sehâvî'nin burada herhangi bir rivayet zikretmemesi dikkat çekicidir. Bu onun kitabın genelindeki üslubuyla uyuşmaktadır. Ancak sorunun da hadisle doğrudan ilgili olmayıp fıkhî bir meseleyle alakalı olduğu düşünüldüğünde Sehâvî'nin bir fakih edasında cevap vermesi kanaatimizce doğal karşılanmalıdır.

Kadınların mahremleri olmadan yolculuk yapmalarını Yücel de eserinde incelemiş ve öncelikle ilgili rivayetlerin kaynaklarını zikretmiştir. Hadislerin anlaşılması için bağlamının iyi değerlendirilmesi gerektiğini ifade eden Yücel'e göre kadınların tek başlarına veya mahremleri olmadan seyahate çıkmalarını yasaklayan hadisler dönemin güvenlik problemleriyle ilgilidir. Bu görüşünü Hz. Peygamber'in Adî b. Hâtim'e söylediği "Eğer ömrün uzun olursa, devesi üzerinde yolculuk yapan bir kadının, Allah'tan başka hiç kimseden korkmadan Hîre şehrinden kalkıp gelerek Kâbe'yi ziyaret edeceğini göreceksin" sözleriyle desteklemektedir.¹²⁰ Bu hadisten yeterli güvenlik ortamı sağlandığında bir kadının da tek başına uzun bir yolu kat edebileceği anlaşılmaktadır.

Sehâvî'ye sorulan bir başka soru kadınların ahirette Allah'ı görüp göremeyecekleri ve görseler de erkekler gibi mi olacağıdır. Sehâvî görme noktasında herkesin ortak olduğuna işaret eden delillerin sabit olduğunu ancak tekrar görme hususunda kadınların erkekler gibi olmayacağını iddia etmiştir. Sonrasında da kadınların ve erkeklerin görme miktarlarıyla ilgili birtakım bilgiler vermektedir. Görme fiilinin herkes için ortak olduğuna işaret eden nasları tek tek zikreden Sehâvî verdiği diğer ayrıntıları nereden öğrendiğini ya da hangi delillere dayandığını açıklamamıştır.¹²¹

¹¹⁹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 839.

¹²⁰ Yücel, *88 Soru*, 54-56 Hadisin tercümesi Yücel'e ait.

¹²¹ Sehâvî, *el-Ecvibetü'l-merzıyye*, 950-954.

İbn Hacer el-Heytemî de eserinin “Usûlü’ d-dîn” bölümünde aynı konuya yer vermiştir. Ona göre münafık ve kafirler dahi Allah’ı bir yerde görecektir. Cennette ise bütün ümmetlerin peygamber ve sıddıklarıyla birlikte bu ümmetin sadece erkeklerinin Allah’ı göreceğine dair icma olduğunu iddia etmiştir. Ona göre kadınların görememesinin sebebi, onların otağlarına kapanmış olmaları ve göreceklerini açıkça ifade eden bir rivayetin varit olmayışındır.¹²² Kadınların erkekler gibi Cuma günlerinde değil ama bayram günlerinde Allah’ı görebileceklerini ifade eden görüşler olduğunu ifade ettikten sonra da Süyûtî’nin sıddıka kadınların da Allah’ı görme noktasında erkekler gibi olduğunu belirttiğini aktarır.¹²³ İbn Hacer el-Heytemî’nin bu konu hakkında Dârekutnî’den (ö. 385/995) aldığı “Kıyamet günü geldiğinde müminler/mümin erkekler Rablerini görecekler” ve “Mümin kadınlar O’nu Fıtır ve Kurban günlerinde görecek” hadislerine yer vermiş ve başka herhangi bir kaynaktan herhangi bir rivayet zikretmemiştir.

Dârekutnî’nin eserinde bu hadisler tarandığında bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak İbn Kayyim el-Cevziyye’nin (ö. 751/1350) bunları eserinde iki ayrı rivayet yerine tek bir hadis olarak yine Dârekutnî’den aktardığı tespit edilmiştir. Buna göre hadisin tam metni şu şekildedir: “إذا كان يوم الجمعة، رأى المؤمنون ربحهم،” (Kıyamet günü geldiğinde Müminler Rablerini görecekler. Onlardan cuma günleri erken davrananlar Rablerini görme konusunda da en önde olacak. Mümin kadınlar ise O’nu Fıtır ve Kurban günlerinde görecekler.) Aynı hadisin yer aldığı *Zâdü’l-me’âd* adlı eserin naşirleri bu hadisin ravilerinden birinin meçhul olduğunu ifade etmiştir.¹²⁴

Ahiret hayatı hakkındaki merak duygusunun ağırlığı insanları bu husustaki haberlerin güvenilirliklerini iyi bir şekilde tetkik etmeden bilgi kaynağı olarak kullanmaya sevk etmiş olmalıdır. Zira Sehâvî hiç kaynak göstermeden,

¹²² İfade şu şekildedir: “لأنهن مقصورات في الخيام ولم يرد تصريح رؤيتهن” Bk.: İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva’l-hadîsiyye*, 216.

¹²³ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva’l-hadîsiyye*, 218.

¹²⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebi Bekr b. Eyyûb İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd fî hedyi hayri’l-ibâd*, thk. Şuayb el-Arnâvût - Abdülkadir el-Arnâvût (Beirut: Müessesetü’r-Risâle, 1418/1998), 1/396.

İbn Hacer el-Heytemî de zayıf bir kaynağa atıf yaparak ahiret hayatı hakkında zaten tartışılacağına rü'yetullah konusunun furuu sayılabilecek bir noktada hüküm bina etmiş, yorum getirmiş ve Allah'ı görme konusunda kadın ve erkekleri kesin olarak birbirinden ayırmıştır. Yöneltilen sorulara zayıf rivayetlerle de olsa cevap verme kaygısının onları bu cevapları vermeye götüren temel saik olduğunu söylemek mümkündür.

Yücel'e yöneltilen bir başka soru kadınların uğursuz olduğunu ifade eden rivayetler hakkındadır. Müstefti burada Hz. Peygamber'in yaratılmışların en şerefli olan insan hakkında nasıl böyle bir şey söylemiş olabileceğini sorgulamaktadır. Hadisin geçtiği kaynakları zikreden Yücel, bir konudaki tek bir rivayetle Hz. Peygamber'in doğru anlaşılamayacağını belirtmiş ve onu doğru anlamak için yapılması gereken ilk işin konuyla ilgili bütün rivayetlerin birlikte değerlendirilmesi olacağını vurgulamıştır. Söylediği üzere diğer rivayetleri incelediğinde bu hadisin tam metnine ulaşmış ve aslında Hz. Peygamber'in bu sözünün Câhiliye döneminde algılandığı şekilde bir uğursuzluğun olmadığını ifade ettiğini aktarmıştır. Ona göre Buhârî ve Müslim de hadisin eksik ve tam metinlerini birlikte aktararak hadislerin doğru anlaşılması için bütün olarak bakmanın gerekliliğini gözler önüne sermişlerdir.¹²⁵ Yücel de Sehâvî gibi farklı rivayetlere dikkat çekmeyi ihmal etmemiş ancak ondan farklı olarak bu rivayetlere neden temas ettiğini gerekçelendirilmiş ve hadisin anlaşılması için yeterli açıklamalar getirmiştir.

Kadınlarla ilgili sunulan örneklerde soru biçimleri benzerlik gösterse de cevaplar farklılık arz etmektedir. Klasik fetva kitapları konuyla ilgili rivayetleri aktarmaya daha fazla yer ayırırken son dönem fetva kitapları rivayetten çok açıklamaya ağırlık vermiştir. Klasik dönem eserlerinde söz konusu rivayetler zayıf da olsa bunların zahiriyle bir şekilde amel etme temayülü görülürken günümüz eserlerinde ilgili hadislerin sıhhat durumlarının sağlam olması ve bağlamlarının araştırılarak daha doğru bir anlam arayışı içerisine girildiği dikkat çekmektedir.

İnsanların böyle sorular yöneltilmesine sebep olan hususların başında şüphesiz bu veya benzer rivayetleri duymuş olmaları gelir. Klasik dönemdeki insanların, kadınları günümüzden farklı algılamaları da yöneltilen soruların

¹²⁵ Yücel, *88 Soru*, 32-34.

ve verilen cevapların şekillenmesinde etkili olmuştur. Nihal Şahin Utku İslam öncesi geleneksel toplumlar daha ataerkil bir yapıya sahip olduğunu ve kadınların statüsünün erkeğe nazaran daha aşağıda olduğunu belirtir. Bunun ana sebepleri olarak kadının asıl görevinin çocuk doğurma ve yetiştirmek olduğu algısı, mal ve mülkün aile içinde kalması için sadece erkek çocuklar arasında bölüştürülmesi ve muhafazakarlığı gösterir. Bunların sonuncusunun kadınların bu statülerini sorgulamalarına imkân vermediğini ve sorgulama olduğunda da bunun bastırılmasını sağladığını ifade etmiştir. İslam'ın ise bu konularda o döneme göre radikal sayılabilecek değişimler getirdiğini, ani değişimler yerine adaleti tavsiye edip zulmü nehyederek kadınların lehine olacak yeni bir algı oluşturduğunu ve kendi dönemine kadar ki kadınlar aleyhine görünen dini, içtimai ve kültürel algıların değişmesini sağladığını vurgulamıştır.¹²⁶ Bazı örneklerden hareketle Hz. Peygamber dönemindeki hassasiyetlerin onun vefatından sonra önemini yitirdiğine dikkat çekilmiş ve önceki dönemlerde kadınlara yönelik sergilenen tavırların yerini bir şekilde koruduğu iddia edilmiştir.¹²⁷ Bu iddianın serdedilmesine sebep olan hadiselerin Hz. Peygamber'den aktarılan rivayetlerin doğru veya yanlış anlaşılmasıyla ilgisi olmalıdır.

Kadınlara ilgili hadislerin kaynaklarının ve muteber şerhlerden açıklamalarının araştırılmaması da bunlardan maksadın tam anlaşılmayıp yanlış yorumlar yapılmasının sebepleri arasında sayılabilir. Zira şerh türü eserlerde sahih olan bu hadislerle makul açıklamalar getirilmektedir.¹²⁸ Bu rivayetler, ön yargılardan arınarak incelendiğinde bir yanlış anlamaya mahal vermeyecek niteliktedir.¹²⁹ Ancak tarihi süreç içerisinde vakıa böyle olmamış, rivayetlerin yanlış ya da eksik anlaşıldığı yerler olmuş ve dönemin insanların kadın algısı gerçekten de sorulara ve cevaplara yansımıştır.

¹²⁶ Bk.:Nihal Şahin Utku, "Antik Çağ'dan İslâm'a Kadın - Tarihi Bir Perspektif", *Kadın Olmak - İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*, ed. H. Şule Albayrak (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 167-169; Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Sahih, Mevzû ve Bağlamından Koparılan Hadislerdeki Kadın Algısının Analizi", *Kadın Olmak - İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*, ed. H. Şule Albayrak (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 214.

¹²⁷ Bk.:Fatimatüz Zehra Kamacı, "Hz. Peygamber Döneminde Kadın Olmak", *Kadın Olmak - İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*, ed. H. Şule Albayrak (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 200-202.

¹²⁸ Kızılkaya Yılmaz, "Antik Çağ'dan İslâm'a Kadın", 218-221.

¹²⁹ Kızılkaya Yılmaz, "Antik Çağ'dan İslâm'a Kadın", 236.

Bu noktada atlanmaması gereken bir husus da kadınlarla ilgili sorulara incelediğimiz klasik hadis fetvaları kitaplarında çok az yer verilmesidir. Bu aslında kadınlarla ilgili meselelerin o dönemde çok fazla gündem oluşturmadığına delalet etmektedir. Bunda kadını erkekten aşağı gören cinsiyet algısının ve bu algı sebebiyle kadınların bazı şeyleri sorgulayamamasının da etkisi olmalıdır. Ayrıca bugün problem olarak görülen bazı konuların o günlerde problem olarak algılanmaması da bunlarla ilgili gündem oluşmamasına sebebiyet vermiş olmalıdır.

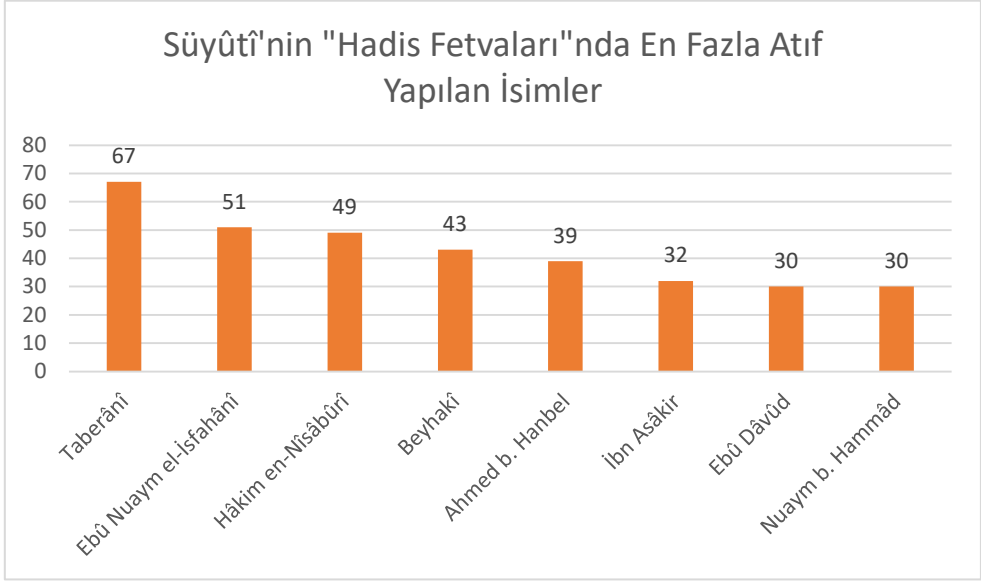
Modern dönemlerde ise tüm dünyada olduğu gibi İslam dünyasında da kadın algısı değişmiştir.¹³⁰ Bu değişim hadislerle ilgili meselelere etki etmiştir. Zira kadına bakış açısındaki değişim kadınlarla ilgili olarak rivayet edilen hadislerin de sıhhat ve muhteva açısından yeniden sorgulanmasına ön ayak olmuş ve son dönemde kaleme alınan eserlerde daha fazla yer bulmalarına olanak tanımıştır.

Yukarıdaki örneklere baktığımızda öncelikle konuyla ilgili hadisleri isnad ve kaynaklarıyla birlikte zikretme hususu dikkatleri celp etmektedir. Aynı dönemde yaşayan Sehâvî ve Süyûfî konuyla ilgili farklı rivayetleri sıralamaya özen göstermiştir. Süyûfî çağdaşından farklı olarak konuyla ilgili mantık çerçevesinde birtakım açıklamalar getirmişse de rivayetleri kaynaklarıyla birlikte zikretmeyi ihmal etmemiştir. Yücel ise böyle bir gayrete girmeyip doğrudan konuyu açıklamaya girmiştir. Tabii ki açıklamasında bazı ayet ve hadislere atıf yapmış ve hadislerin kaynaklarını zikretmiştir ancak öncekilerden farklı olarak konuyla ilgili rivayetleri alt alta sıralama ihtiyacı hissetmemiştir.

¹³⁰ Bu değişime sebep olan unsurları burada tahlil etmek konuyu dağıtacağından dolayı sadece bazı örneklere işaret etmek istiyoruz. Osmanlı'da devletin kadınların eğitim fırsatlarını arttırdığına dair bk.: Fatma Şensoy, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Eğitimi", Harf Harf Kadınlar, ed. Nazife Şişman, (İstanbul: Klasik, 2008), 88. Kadınların her türlü eğitim alanında desteklenmesine öncülük eden dergilere örnek olarak bk.: Şükûfezar örneği için bk.: Fatma Tunç Yaşar, "İlk Kadın Dergilerinde 'Kadınlık': İffetli ve Mektepli", Harf Harf Kadınlar, ed. Nazife Şişman, Kadın Araştırmaları 1 (İstanbul: Klasik, 2008), 107-111. Kadınların da toplumda rol üstlenmesinin desteklenip İslam'ın onlara verdiği yok sayılan hakların savunulmasına dair bk.: Fatma Samime İnceoğlu, "İlk Muharremimiz Fatma Aliye'nin Gözünden Dönemi", Harf Harf Kadınlar, ed. Nazife Şişman, (İstanbul: Klasik, 2008), 119-121.

Dikkat çeken diğer bir husus da kullanılan kaynaklardır. Örneğin Yücel'in kıyametle ilgili olarak atf yaptığı hadis kitabı musannifleri Buhârî (ö. 256/870), Müslim (ö. 261/875) ve İbn Mâce'den (ö. 273/887) ibarettir. Sehâvî'nin atf yaptığı isimler ise Tirmizî (ö. 279/892), Taberânî (ö. 360/971), Dârekutnî (ö. 385/995), İbn Şâhin (ö. 385/996), Beyhakî ve Deylemî (ö. 509/1115) şeklindedir. Süyûtî listeyi epeyce uzatmış, hemen her türlü kaynaktan yararlanmışır. Süyûtî'nin bu konu başlığında eserlerindeki hadis rivayetlerine değindiği isimler şunlardır: İbn İshâk (ö. 151/768), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Nuaym b. Hammâd (ö. 228/843), Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64), Buhârî, Ebü'l-Kâsım İbn Abdilhakem (ö. 257/870), Müslim, İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894), Dîneverî (ö. 282/895), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), Rûyânî (ö. 307/919-20), İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/923), İbn Ebû Dâvûd (ö. 316/929), İbnü'l-Münzir (ö. 318/930 [?]), Hakîm et-Tirmizî (ö. 320/932), İbn Ebû Hâtîm (ö. 327/938), İbn Kâni' (ö. 351/962), Taberânî (ö. 360/971), İbn Adiy (ö. 365/976), Ebu's-Şeyh (ö. 369/979), Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), İbn Merdûye (ö. 410/1020), Beyhakî, Deylemî, Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir (ö. 571/1176), Süheylî (ö. 581/1185) ve Ziyâeddin el-Makdisî (ö. 643/1245).

Bu tablo göstermektedir ki geçmiş ilim adamları Kütüb-i Sitte ve Kütüb-i Tis'a'da yer almayan rivayetleri de kullanmakta bir beis görmemiştir. Eserlerin tamamında kullanılan kaynakların analizini yapmak da okuyucuya fikir verecektir ancak makalenin sınırlarını aşmamak ve bütün vaktimizi istatistiksel verilere harcamamak için burada sadece Süyûtî'nin ele aldığımız eserinin "Hadis Fetvaları" bölümünde kullandığı kaynakların tablosunu göstermek yerinde olacaktır. Bu sayılar belirlenirken tek bir hadiste müelliflerin farklı kitaplarına yapılan atıflar ayrı ayrı sayılmıştır.

Grafiğe bakıldığında Kütüb-i Sitte'den bir, Kütüb-i Tis'a'dan iki eser olduğu görülür. En güvenilir iki kitap olarak bilinen Buhârî ve Müslim'e yapılan atıf sayısı ise sırasıyla 16 ve 18'dir. Bu bilgi, dönemin ilim adamları ve halkının diğer hadis kitaplarına da güven duyduğunu, en azından bunlara önyargıyla yaklaşmadıklarını göstermektedir.

Önceki dönemde yaşamış âlimlerin bu kadar çeşitli hadis kaynaklarını kullanması dönemin insanların da bu hadislere itibar edip verilen cevaplara ikna olduklarına ve hadis bilgilerinin genişliğine işaret etmektedir. Zira bu hadisleri işitmeseler yahut öğrenmemiş olsalar bunları sormaları muhal olurdu. Son dönemlerdeki eserlerde bunlara atıf yapılmaması ise insanların konulara artık daha sorgulayıcı yaklaşması ve hadis bilgilerinin azalmasıyla açıklanabilir. Yaygın kanaate göre Kur'an'dan sonra en güvenilir kitap olan *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*'in güvenilirliğinin bile çok rahatça göz ardı edildiği günümüzde müellifin diğer kaynaklardan örnekler göstererek konu hakkında insanları tatmin edici bir seviyede bilgilendiremeyeceği açıktır.

Sonuç

İnsanlar İslami İlimlerin diğer dallarında olduğu gibi hadis konusunda da sorular üretmiş ve bunların cevaplarını öğrenmek için ilim adamlarına danışmışlardır. Hadis konusunda merak edilenler genellikle önlerine çıkan bazı hadislerin sıhhat durumunun hükmü olduğundan olsa gerek verilen hüküm fetva olarak isimlendirilmiş ve bu kitapların oluşturduğu literatüre hadis fetvaları adı verilmiştir.

Hadis edebiyatı içerisinde önemli bir yere sahip olan hadis fetvaları kitapları soru-cevap şeklinde yazılmaları bakımından suâlât türü eserlerle benzerlik arz etmektedir. Ancak hadis fetvaları daha geniş bir hacme sahip olmaları, konu çerçevelerinin daha geniş olması ve soru soranlar arasında sadece talebelerin olmayıp hadiste ihtisas yapmayan insanların da bulunması açısından diğerinden ayrılmaktadır. İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-ḥadîs ve't-tefsîr* adlı kitabının hadis fetvaları literatüründen sayılması, bu türün ilk olarak hicrî 3. asırda ortaya çıktığını söylemeye imkan tanımaktadır. Hicrî 9. ve 10. yüzyıllarda telif edilen Sehâvî'nin *el-Ecvibetü'l-merzıyye fî mâ sü'ile (es-Seḥâvî) 'anhü mine'l-eḥâdîsi'n-nebeviyye'* si, Süyûtî'nin *el-Hâvî li'l-fetâvâ'* si ve İbn Hacer el-Heytemî'nin *el-Fetâva'l-ḥadîsiyye'* si, bizim araştırmamıza göre, hadis fetvaları denildiğinde akla gelen ilk eserlerdir.

Hadis fetvalarının içerdiği konular çok çeşitlidir. Müsteftinin merak ettiği bir konuda hadis olup olmadığı, hadisin sıhhati, hadis metninin doğru şekli, hadis usulü konuları, ravilerle ilgili hususlar ve bazı tarihi bilgiler gibi konular hadis fetvalarındaki sorularda yahut cevaplarda bulunmaktadır.

Günümüzde de bu literatüre şekil ve içerik olarak benzeyen eserler telif edilmiştir. İhtiva ettikleri konular ve bu konuları işleyiş tarzlarında farklılık gözlemlense de eserlerin muhatap kitlelerini hadis ilmiyle iştigal edenlerle kısıtlamayıp daha geniş tutarak umuma ulaşmaya çalışmaları benzerlik arz etmektedir.

Hicrî 9-10. asırlarda yaşamış olan Sehâvî ve Süyûtî'nin hadis fetvalarıyla günümüzde yaşayan Ahmet Yücel'in *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru* adlı kitabı ve Yavuz Köktaş'ın *100 Soruda Hadîs Meseleleri* adlı eserleri kıyaslandığında iki dönemin merak edilen konuları ve verilen cevapların üslupları açısından bazı farklılıklar olduğu ortaya çıkmıştır.

Hadislerin sıhhati, anlaşılması, hadis usulü, belli bir konudaki hadisler, kadınlar ve kıyametle ilgili sorular her iki dönemin eserlerinde de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in kılık-kıyafeti, şehir veya kişilerin fazileti, hadis metninin doğru şekli ve birtakım tarihi bilgiler önceki dönemde yaşayan âlimlere sorulduğu halde günümüzdeki eserlere konu olmayan sorulardır. Önceki eserlerde olmadığı halde günümüz eserlerinde görülen konular ise hadislerin delil oluşu, sıhhat tespitindeki farklı yaklaşımlar, hadis ilmine modern yaklaşımlar ve oryantalist iddialar şeklinde sıralanabilir.

Ortak sayılabilecek konular arasından örnek vermek gerekirse hadis usulü ve kadınlarla ilgili soruların son dönemdeki eserlerde arttığı gözlemlenmiştir. Zira hadislerin güvenilirliğiyle ilgili ortaya atılan olumsuz iddialar insanlar arasında yayılmış ve hayatın her alanına etki edebilecek hadislerin sıhhatini belirleyen usulü tartışmaya açmıştır. Binaenaleyh kadınların hukuklarını korumada engel teşkil eden durumların etkisinin azalmasıyla birlikte insanlar kadınlarla ilgili meselelere daha sorgulayıcı yaklaşmış ve bu hadis ilmini ilgilendiren konulara da sıçramıştır.

Konuları işleyiş açısından da eserler arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Sehâvî ve Süyûtî'nin eserlerinde daha fazla alıntı vardır ve atıf yapılan hadis kitapları daha çeşitlidir. Bu durum iki dönem insanının hadis bilgisinin farklılığını ortaya koymaktadır. Zira önceki dönemde çeşitli eserlerde geçen bu hadisleri soru olarak yöneltenlerin bu hadisleri biliyor olması gerekmektedir. Daha sonraki eserler ise rivayetleri sıralamaktan öte hadisleri ve Hz. Peygamber'in bu hadislerdeki asıl maksadını anlatma çabası dikkat çekmektedir. Burada önceki eserlerde hiç açıklama yapılmadığı ya da sonraki eserlerde hiç kaynak gösterilmediği kastedilmemektedir. Bilakis ikisi arasındaki oransal farklılığa dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

Hadis fetvaları literatürü dönemin insanların hadis bilgisini, algısını, hayatın belli noktalarında hadislere nasıl müracaat ettiklerini ve hadisler konusundaki tartışmalarını yansıtmaya noktasında önem arz etmektedir. Bu açıdan bakıldığında daha fazla araştırma ve çalışmayı hak etmektedir.

Kaynakça

- Âşıkkutlu, Emin. "İbn Ved'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/440-441. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Ayaz, Fatih Yahya. "Memlükler Döneminin (648-923/1250-1517) Öne Çıkan Vefeyât, Tabakât ve Terâcim Eserleri". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 1-38. <https://doi.org/10.26650/iuitd.2020.678998>
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Tesbit Yöntemi (Hadis Usûlü)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Basım, 2017.
- Birişik, Abdulhamit. "Kur'âniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Geçit, Molla Musa Celâlî. *Hadis İnkârcılarına Cevaplar*. Ankara: Nuhbe Yayınları, 2020.
- Görmez, Mehmet. "Fikhü'l-Hadîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/547-549. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*. thk. Ebû Abdirrahman Mukbil b. Hâdî el-Vâdî'î. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1997.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-. *Mu'cemü'l-büldân*. 6 Cilt. Beyrut: Daru Sâdır, 1977.
- Haq, Inam ul. *Pakistan'da Hadis Tartışmaları*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fetâva'l-hadîsiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*. thk. Şuayb el-Arnâvût - Abdülkadir el-Arnâvût. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1418.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *el-Mesâil ve'l-ecvibe fi'l-hadîs ve't-tefsîr*. thk. Mervân el-Atıyye - Muhsin Harâbe. Dimeşk: Dârü İbn Kesîr, 1410.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah. *es-Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn. *el-Fetâva'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ - Mustafa Abdülkadir Atâ. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408.
- İnceoğlu, Fatma Samime. "İlk Muharriremiz Fatma Aliye'nin Gözünden Dönemi". *Harf Harf Kadınlar*. ed. Nazife Şişman. 115-132. İstanbul: Klasik, 2008.
- Kamacı, Fatımatüz Zehra. "Hz. Peygamber Döneminde Kadın Olmak". *Kadın Olmak - İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*. ed. H. Şule Albayrak. 175-206. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Kızılkaya Yılmaz, Rahile. "Sahih, Mevzû ve Bağlamından Koparılan Hadislerdeki Kadın Algısının Analizi". *Kadın Olmak - İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*. ed. H. Şule Albayrak. 207-239. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Köktaş, Yavuz. *100 Soruda Hadis Meseleleri*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Köktaş, Yavuz. *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Köktaş, Yavuz. *Günümüz Hadis Tartışmaları*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Köktaş, Yavuz. *Hadis Fetoaları Literatürü, Özellikleri ve Örnekleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2014.
- Kurt, Abdurrahman. "Ricâl Edebiyatında Suâlât Türü Eserler". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/26 (2015), 145-174.
- Muhammed b. Selâme el-Kuzâi. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdî Abdülmecid es-Silefi. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*. çev. Mehmed Sofuoğlu. 8 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1988.
- Özkan, Halit. *Memlüklerin Son Asrında Hadis Kahire 1392-1517*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2014.

- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *el-Ecvibetü'l-merzıyye fîmâ sü'ile (es-Sehâvî) 'anhü mine'l-eĥâdîsî'n-nebeviyye*. Riyad: Dârü'r-Râye, 1418.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 1436.
- Şensoy, Fatma. "Osmanlı Toplumunda Kadınların Eğitimi". *Harf Harf Kadınlar*. ed. Nazife Şişman. 82-97. İstanbul: Klasik, 2008.
- Taberânî, Süleymân b. Ahmed. et-. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülme-cid es-Silefî. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, ts.
- Tatlı, Mustafa. "Biyografi Yazıcılığının Temel Taşı: Suâlâtlar". *İslam Te'lif Gele-neğinde Biyografi Yazıcılığı*. ed. Hidayet Aydar. 25-36. İstanbul: Ensar Neş-riyat, 2018.
- Tatlı, Mustafa. *Rical Bilgisinin Tespiti*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.
- Tekin, Muhammet Ali. *Haneî Hadisçiliği Zafer Ahmed Tânevî Örneği*-. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ et-. *el-Câmi'u'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Marûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ġarbi'l-İslâmî, 1996.
- Topaloğlu, Bekir. "Kıyamet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/516-522. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Utku, Nihal Şahin. "Antik Çağ'dan İslâm'a Kadın - Tarihî Bir Perspektif". *Ka-dın Olmak - İslâm, Gelenek, Modernite ve Ötesi*. ed. H. Şule Albayrak. 115-173. İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Uysal, İsa. *İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Hayatı, Eserleri ve "el-Fetâvâ el-Hadîsiyye" Özelinde Hadisçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilim-ler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2015.
- Yaşar, Fatma Tunç. "İlk Kadın Dergilerinde 'Kadınlık': İffetli ve Mektepli". *Harf Harf Kadınlar*. ed. Nazife Şişman. 99-113. İstanbul: Klasik, 2008.

- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Molla Gürânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/248-250. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kıyamet Alâmetleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/522-525. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Enbiya. *Kur'an Bize Yeter Söylemi*. Ankara: Takdim, 3. Basım, 2019.
- Yiğit, İsmail. "Memlükler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/97-100. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Konusunda Bilinmesi Gereken 88 Soru Adlı Eser*. E-Posta 4 Kasım 2020, Alıcı: Ali Can Kanoğlu.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 23. Basım, 2015.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 18. Basım, 2015.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Telhîşü'l-Müstedrek*. 4 Cilt. Haydarâbâd, 1340.